

ERDŐS KONRÁD
info@okoruzenete.hu

NÉGYSZÖGLETES FILOZÓFUSOK

BUDAPEST
2017

Arisztotelész mindig mond valami újat. Mindaz, amiről alább szó lesz, ismert lehet minden érdeklődő előtt. Újra olvasva a „**Metafizika**” püthagoreizmust ismertető sorait s bennük a püthagoreus kategória kategóriatáblázatát, kiderült, hogy vannak olyan hangsúlyai, amelyeket ez ideig nem érzékelttem, pedig érdemesek komolyan számba venni őket. Remélem, hogy kérdésfeltevéseimmel és feldolgozásommal valamennyire hozzájárulok a püthagoreus kategóriatáblázat körüli homályok oszlatásához.

A „**METAFIZIKA**” A PÜTHAGOREIZMUSRÓL

Nézzük a püthagoreizmus arisztotelészi jellemzését!

Ezt írja: „*az ún. püthagoreusok a matematikára vetették magukat, s az elsők voltak, akik előbbre vitték ezt a tudományt, sőt annyira beleélték magukat, hogy ennek elveit gondolták a létező dolgok elveinek is... mégpedig úgy, hogy ez a létező dolgok anyaga, és a dolgok tulajdonságai és állapotai is belőle valók... Mások ugyancsak ebből az iskolából azt mondják, hogy tíz alapelv van, s ezeket ellentétenként említik: véges és végtelen, páratlan és páros, egység és sokság, jobb és bal, hím és nő, nyugvó és mozgó, egyenes és görbe, világosság és sötétség, jó és rossz, négyzet és oblongum.*”¹

Az Arisztotelész által felsorolt tíz püthagoreus alapelvet a filozófiatörténeti elemzésekben többnyire kiemelik és táblázatba, sorba, oszlopba, „*συστοιχίς*”-ba (szüszoikhisz) rendezik.²

Ily módon alakulnak a kategóriapárok:

*véges és végtelen
páratlan és páros
egység és sokság
jobb és bal
hím és nő
nyugvó és mozgó
egyenes és görbe
világosság és sötétség
jó és rossz
négyzet és oblongum [téglalap]*

A legszembeütőbb, hogy a „**Metafiziká**”-ban ez az a hely, ahol Arisztotelész a legpozitívabban itéli meg a püthagoreizmust, elismeri érdemeit, elsősorban a matematika tudományának kezdeményezésében és művelésében.

További jelentős közlése, hogy a püthagoreizmus főirányzatai mellett létezik egy **másik** irányzata is, s ezeknek az alapelveknek a kidolgozása éppen hozzájuk köthető.

Mivel hogy a „*más*” püthagoreusokról egyedül Arisztotelész tesz részletekig menő említést, s mivel folyamatosan tárgyalja, értelmezi, értékeli és vitatja nézetüket, mégpedig nem kisebb jelentőségű munkáiban, mint a „**Physica**”, mint a „**Metafizika**” és mint a „**Nikomakhoszi etika**”, ezért egyszerre látunk bele a püthagoreusok e különálló irányzatába és Arisztotelész szellemi fejlődésébe, az őt ért püthagoreus hatások feldolgozásába.

A „**MÁSOK**” IRÁNYZATA

Iamblikhosz szerint a püthagoreusok „*két csoportra oszlanak, az akuszmaticoszokra és a matematikoszokra.*”³ Az akuszmaticoszok inkább Püthagorasz vallási, tanítói, politikai munkásságát folytatták, velük szemben a matematikusok pedig a mester matematikai, geometriai, akusztikai, csillagászati, vagyis hogy tudományos tevékenységét vitték tovább.

Van azonban egy másik csoportosítás is, magának az arisztotelészi szövegnek a tanúsága szerint léteztek „*mások ugyancsak ebből az iskolából*” (Halasy-Nagy), vagy

1 Arisztotelész: *Metafizika*. 986ab. (Az én kiemelésem – EKO). Lectum Kiadó. Szeged. 2002. (Továbbiakban: Met)

2 *συστοιχίς* (szüszoikhosz) – 1. ugyanabba a sorba / oszlopba tartozó; 2. összhangzó, egybevéző, egynemű.

3 Kirk - Raven - Schofield: *A preszókratikus filozófusok*. 280. Atlantisz könyvkiadó. 2002. (Továbbiakban Preszókratikusok)

„Ugyanezen iskola *más tagjai*” (Schofield). Tehát az *ετεροι*, a *mások* kitétel arra mutat, hogy püthagoreizmus az említett két fő irányzata mellett kidolgozott egy harmadikat is, amely mind a kettőtől határozottan elkülönülő, önálló arculatú irányzat.

Figyeljünk Arisztotelészre: „*a püthagoreusok alapelvnek tartják a számot... Mások ugyancsak ebből az iskolából azt mondják, hogy tíz alapelv van*”, s „*hogy az ellentétek a létezőknek alapelvei*”. Ez pedig nem jelent mást, mint azt, hogy püthagoreizmuson belül, s éppen az *alapelvekre* tekintve, új irányzat alakult ki, s a táblázat ennek az új irányzatnak a dokumentuma, s éppen az alapelvek tekintetében ezeknek a korábbi irányzatoknak a bírálata.

Mindezek alapján állíthatja Schofield „**A preszókratikus filozófusok**”-ban, némi túlzással, hogy a püthagoreus kategória-táblázat „*nem emlékeztet egyetlen... eredeti püthagoreus gondolatra sem*”,⁴ s hozzáteszi, hogy „*Az ellentétek táblázatát Arisztotelész szemmel láthatólag nem is abból a püthagoreus forrásból merítette, mint amelyet*” a püthagoreusok általános jellemzésénél használt, de nem is Philolaosz könyvéből.⁵ De hová lett az a könyv, amely Arisztotelész forrásául szolgált?

A „MÁSOK” FÖLLÉPÉSE

Elkerülhetetlen, hogy ne szóljunk a „*mások*” elődeiről, nézeteik forrásáról és fellépésük időpontjáról.

Arisztotelész a kérdésről ezt írja: „*Ezt a felfogást vallotta, úgy látszik, krotóni Alkmaión is, akár ő vette ezt a tant, a püthagoreusoktól, akár a püthagoreusoktól. Alkmaión ugyanis fiatal volt, amikor Püthagorasz már öreg volt, s hasonló tanokat hirdetett, mint a püthagoreusok. Azt mondja, kettős, a legtöbb emberi dolog, de az ellentéteket nem határozza meg, mint a püthagoreusok, hanem úgy említi őket, ahogy éppen adódnak... Ő tehát a többi dolgokról csak határozatlanul vetette oda nézeteit, míg a püthagoreusok azt is kimutatták, hogy szám szerint mennyi és melyek ezek az ellentétek.*”⁶

Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a „*mások*” fellépése feltehetően Püthagorasz halála utánra tehető, s Alkmaión munkásságával vagy egyidejű, de inkább azt követő. Püthagorasz megközelítően i. e. 582-től 495-ig (esetleg 570-től 496 vagy 497-ig) élt, Alkmaión akméja pedig i. e. 520. körüli lehet. Ismert, hogy Szimónidész, a költő, aki i. e. 557-468 (vagy 556-467) között élt, idéz a „*mások*”-tól. Mondják, hogy hatott rájuk az i. e. 540-460 (vagy 510-435) között élt Parmenidész is.⁷ Megközelítően i. e. 540 és 435 jelölte időhatárok között dolgozhatta ki valamikor az egyik püthagoreus és az őt követők csoportja, bizonyára nem előzmények, viták és részeredmények nélkül, a kategória-táblázatot. Mindenképpen szükséges utalni arra, hogy számításba kell vennünk Hérakleitosz (i. e. 544-480) ismeretét is, ami nem módosítja a fenti időhatárokat. „**A preszókratikus filozófusok**” c. tekintélyes kézikönyv az i.e. V. századiak közé datálja munkásságukat, de akkor csupán a század első negyedére gondolhatunk.

Vitatható D. W. Hamlyn álláspontja, aki ezt írja: „*Egy bizonyos ponton azonban a püthagoreusok felfedezték az irracionális számok létezését – olyan számokét, mint a kettő négyzetgyöke, amely nem fejezhető ki racionális tört útján... a felfedezés döbbenetes kellett, hogy legyen: hiszen ha a dolgok olyanok, mint a számok, és ha vannak számok, amelyek nem racionálisak, mert nem fejezhető ki racionális törtek útján, a levonandó következtetés az, hogy a világ nem teljesen racionális... Akárhogyan is legyen, Arisztotelész azt mondja, hogy a püthagoreusok alapelveiket ellentétek párhuzamos oszlopaiba rendezték... A következtetés az, hogy van egy jó, racionális és egy rossz, irracionális fogalomkészletünk..., és hogyha a világot ezeknek az eszméknek a segítségével akarjuk megmagyarázni, ellentétpárok mindkét tagjára szükségünk van... rájöttek, az egyszerű, racionális szerkezetek nem elegendőek. A világ nem teljesen jó, nem teljesen racionális és nem teljesen tökéletes.*”⁸

4 Preszókratikusok. 485. old.

5 Vö. Preszókratikusok. 484. old.

6 Met 986a-b.

7 Parmenidész kárhoztatja azokat, akik „*két formát neveznek meg, / melyek közül egyet (a másik nélkül) nem lehet megnevezni.*” (Parmenidész. B 8,53-54. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalészától Anaxagoraszig. Kossuth. 1992.). Világos, maga kategóriatáblázat éppen ezeknek a szembenálló kategóriáknak együttmondását fogadja el igaznak.

8 Hamlyn: A nyugati filozófia története. Holnap Kiadó, 1987. 18-19. old.

Semmi sem mutat arra, hogy a táblázat jobb oldala, amely a meghatározatlan, a páros, a sokaság, a bal, a nő, a mozgó, a görbe, a sötétség, a rossz és a téglalap kategóriákat tartalmazza, külön-külön, vagy akár együttvéve valamiféle irracionalitás felvetésére jogosítanak. Nem állítható, hogy az irracionális számok, a négyzetgyök kettő és a táblázat között kapcsolat lenne. Ezt maga a táblázat nem igazolja, de Arisztotelész közlésében sem találunk semmiféle fogódzót, akárcsak rejtett utalást arról, hogy a táblázat bal és jobb oldalát a racionális és az irracionális minősítése illetné meg. Az is valószínű, hogy a négyzet-téglalap viszonyt még az irracionalitások (négy száz éves) fölismerés előtt rögzítették a táblázatban, már csak ezért sem vehetők föl ezek a jegyek velük szembe.

ELŐDÖK, FORRÁSOK

Nem szorítkozhatunk az elődök említésénél csupán Alkmaionra, akit Arisztotelész egyedül említ. Több ellentétpár ismert volt a társadalmi szerkezetből,⁹ a mindennapi közbeszédből, a mitológiából, és a költészetből, kiváltképpen Homérosz,¹⁰ Hésziodosz eposzaiból és Arkhilokhosz lírájából. Már a korai filozófusok munkásságában megjelentek a kategóriapárok, amelyekben a természeti és a társadalmi ellentétességet megragadták. Bennük jelennek meg elsőként a fogalmak közötti többé-kevésbé logikai kapcsolatok.

Ha csak felületesen rápillantunk a kategóriatáblázatra, azonnal szemünkbe ötlük az apeiron (végtelen, határtalan, meghatározatlan). Anaximandrosz arkhéja, filozófiájának alapelve. De a határral szembeállított határtalantól egészen a spártai kardalköltővé vált szardeiszi Alkman tankölteményéig tekinthetünk. Püthagorasz volt az, aki Anaximandrosz féloldalas „végtelen”-jét kiegyensúlyozta és szembeállította a „véges”-sel.

Püthagorasz után Alkmaionon kívül nem hagyható ki sem kolophóni Xenophanész, sem Parmenidész hatása, mind a ketten Eleában fejtették ki filozófiai nézeteiket az utódok által „Peri phüszeosz”-nak címzett munkájukban.

Amennyiben milétoszi Anaximandroszt, szamoszi Püthagoraszt és kolophóni Xenophanészt említjük, akkor nem hallgathatunk szüroszi Phereküdeszről sem, akiben Szamoszon élve vagy tartózkodva mind a hármójuk részben vagy egészében tanítómesterüknek tisztelhatték.

Amiképpen Püthagoraszt ostromozó epheszosi Hérakleitosz is megőrizte a bírált eszmék értékeit, hasonlóképpen a Püthagorasz-utódoknak is figyelembe kellett venniük Hérakleitosz ellenvetéseit és „homályos” dialektikáját.

Mivel püthagoreusokról van szó, elkerülhetetlen az elődök között szamoszi Püthagorasz említése, aki milétoszi Thalész ösztönzésére ment tanulmányútra Egyiptomba, s milétoszi Anaximenésszel folytatott levelezéséből ismerte a milétosziak eszméit. Az ellentétesség fölismerésében és elemzésében Püthagorasznak kiemelkedő szerepe volt.

A püthagoreizmus irányzatai mesterük követői voltak, s eszméik Püthagorasz ellentmondásos eszmerendszerének egyik vagy másik oldalát emelték ki: a három irányzat mintegy tükrözte a püthagoraszi filozófia egy-egy oldalát. Ezek az irányzatok azért is

⁹ „Azokban a társadalmakban, ahol 'előírt' (kötelező) házasságiszabály-rendszerek léteznek, a szimbolikus klasszifikáció közvetlenül a szociális felépítéssel van összefüggésben, amelyet az ilyen típusú társadalmakban mindenekelőtt a házassági előírások határoznak meg... Például az aranta és számos ausztrál törzs szociális felépítésének legfőbb vonását a két exogám félre való osztás képezi. Ezek a csoportok a kettős klasszifikációs ismertetőjelek rendszerével oly módon vannak összekapcsolva, hogy az ellentétes ismertetőjelek mindegyike az exogám felek valamelyikével van összefüggésbe hozva. Az aranta rendszer: Kicsi-nagy / Alsó-felső / Nyugati-keleti / Déli-északi / Víz-föld / hullámos haj-sima haj / 'feleségeket eladók' - 'feleségeket vevők'.” (Ivanov: Páros és páratlan. Kozmosz Könyvek. é. n. 146-147. old.)

¹⁰ Figyelmet érdemel Devecseri Gábor fordítói munkájából levont következtetése, amire az eposzok azonos, de különböző helyein ismétlődő soraiból vont le: „feltűnőbb és többrétű azonban a most tárgyalt... rész szerepe. E tizenkilencedik ének vége felé elhelyezkedő rész az ötödik ének végén is megtalálható; öt-öt ének választja el tehát őket az eposz kezdetétől, illetve végétől... E szövegbeli szimmetria azonban ezen is túlmutat: azonosságán mellett ellentétpár is. Mert az itt leírt bűvőhely, mely itt a vadkant rejti el Odüsszeusz elől, ott Odüsszeusz bűvőhelye. Itt a természet szörnyetegét, a félelmetes kant óvja Odüsszeusszal szemben, ott Odüsszeuszt a természet félelmes erőivel szemben... Ha a fordító e két hely azonosságával szemben **nem törődik**..., akkor nemcsak a szövegbeli azonosság nagyritmus-adó megvalósítását sikkasztja el, hanem a jellegzetesen homéroszi ellentétpárokban-gondolkodást is.” (Devecseri Gábor: Lira az eposzról. A fordító utószava. In: Homérosz Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. 933-934. old.). Figyelmet érdemel mindez, mert mutatja, hogy tudat alatt miképpen irányítják a gondolatmenetet a társadalom serkendő ellentmondásai.

viselhették magukon a „*püthagoreus*” jelzőt, mert sok kérdésben azonos álláspontot foglaltak el. Bizonyára a püthagoreizmus e három irányzatának elválása sohasem lehetett teljes, mind a három megőrizhette a püthagoraszi tanítás alapvető szellemiségét, és mind a három hathatott egymásra, miközben kialakították a maguk határozott arcukat.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a „*mások*”-nak ez a kategóriatáblázata a megelőző filozófiai fejlődésnek a püthagoreizmusba való beépítése, és a „*mások*” irányzatának alapelvévé tétele.

AZ ARISZTOTELÉSZI „KATEGÓRIÁK” ÉS A TÁBLÁZAT

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy ennek az irányzatnak Arisztotelész korai életében már volt, igaz, rejtett hatása. Minden jogos és alapos kritikája ellenére Arisztotelész kibontja a püthagoreizmus irányzatából azt, ami benne értékes, meghatározó volt és a további fejlődés irányába mutatott.

A „*mások*” kategória-táblázata lehet a filozófia történetében a táblázatkészítés *első* példánya. Ezzel szemben többnyire Arisztotelész „**Kategóriák**”-ban felállított kategóriatáblázatát tekintik az úttörőnek. Szalai Sándor így foglalja össze a filozófiatörténetileg elfogadott álláspontot: „*Az arisztotelészi kategória-tan kialakulásáról keveset tudunk; Arisztotelész fennmaradt művei nem derítenek fényt e tan eredetére és fejlődésére, hanem többé-kevésbé készen adják elő az eredményeket. Összefüggő, rendszeres kategóriatáblázatot mindenestre először Arisztotelész adott. S ha igaz is az, hogy a szubsztancia, viszony, cselekvés, szenvedés stb. elvont lényegének felismerése Arisztotelész mesterének, Platónnak köszönheti, saját kategória-rendszerének mégis kevés köze van a platóni **Sophistés**ben szereplő 'legnagyobb osztályok'-hoz, akár a **Theaitetos**ban szereplő 'közös tulajdonságok'-hoz*”.¹¹

A fiatal Arisztotelész, talán még a platóni Akadémia tagjaként írta a „**Kategóriák**”-at, s benne ingadozás nélkül követte a Platón által kijelölt utat és az Akadémia uralkodó szellemiségét: a püthagoreizmust. Mégpedig nem kritikátlanul, mert a püthagoreizmus fő irányzataival szemben egy olyanhoz kapcsolódott, amely túlmutatott a számmisztikába süllyedőkön, s talán már felsejlik benne a platonizmus püthagoreizmusának még magában a platonizmuson belüli bírálata is. Ezt olyannyira meghatározó szellemi kapcsolatnak tartotta, hogy a „**Metafiziká**”-ban, s egyedül csak ott, ismét visszatért hozzá és pozitívan interpretálta.

Bizonyosan a püthagoreus kategóriatáblázat példája vagy hatása állhatott előtte, amikor kimunkálta a maga kategóriatáblázatát. Mi szól mellette? Mindenekelőtt az, hogy mint amaz, emez is tíztagú. Ezek a következők:

*szubsztancia
mennyiség
minőség
viszony
hely
idő
helyzet
birtoklás
cselekvés
elszenvedés*¹²

Megerősíti a tíztagúság **külsődlegességét** az, hogy a tárgyalás során kettőt, „*a helyzetet és a birtoklást általában elhagyja, úgyhogy a kategóriák száma nyolcra csökken.*”¹³ A tíz kategóriával csupáncsak a püthagoreus példa követése miatt állhatott elő.

A másik elv, amit tőlük átvett és alkalmazott, hogy, mint maga megfogalmazza, „*a felsőbb nemeket az alájuk tartozókról állíthatjuk.*”¹⁴ Másképpen: a kategóriatáblázat tagjai – itt nemei, ott ellentétei – egymással az alárendeltség és a fölérendeltség viszonyában állnak.

11 Szalai Sándor: Jegyzetek. In: Arisztotelész: Kategóriák. Kossuth Könyvkiadó. 1993. 24. old.

12 Kategóriák. 1b,25.

13 Szalai Sándor: Jegyzetek. In: Arisztotelész: Kategóriák. 24. old.

14 Kategóriák. 1b21-25.

Érdekes, hogy Arisztotelész egy másik, korai művében, az „Eudemoszi etika”-ban is felállít egy táblázatot, A „Kategoróiák”-ban a táblázata egy oszlopú és tíz sorú, etikájában pedig három oszlopú és tizennégy sorból álló, már teljesen elszakadt a „mások” táblázattól.¹⁵

ÉRTELMEZÉS ÉS ÉRTÉKELÉS

Ez egy olyan „kategoriazsák”, amelyben csupán tíz kategóriának van helye. A maiak lényegében mind a mai napig meghatározó koncepcióját Hegel alapozta meg: „Nyers kezdete ez az ellentétek közelebbi meghatározásának; rend nélkül való, hasonló az elvek és szubsztanciák hindu felsorolásához.”¹⁶ Ebben a milétosziakhoz és Hérakleitoszhoz képest visszalépést látnak, az ellentétek szinte spontánul áradó keresése, megfogalmazása és megértése helyett a korlátozott számú ellentétek felsorolása történik. Noha a hindu filozófia tanulmányozásra érdemes, de Hegelnél a „hindu” jelző nem dicséretül szolgált.

Ennek figyelembe vételével idézzük Thomson elemzését, aki az ellentétes kategóriapár tízre korlátozódó rendezetlen sorozatáról úgy vélekedik, hogy az „természetesen vég nélkül folytatható”,¹⁷ mégis úgy dönt, hogy „néhányik ellentétpár kevésbé fontos. Ha kizárjuk a kevésbé fontosakat, négy párunk marad: határolt-határtalan, páratlan-páros, egysok, jó-rossz. Továbbá, mivel a páratlan, az és a jó valamennyien a határoltra vonatkoznak, ellentéteik pedig a határtalanra, azt mondhatjuk, hogy az egész séma a határolt vagy jó, és a határtalan vagy a rossz alapvető ellentétén nyugszik.”¹⁸

Kiderül, hogy ugyan az ellentétek felsorolása és táblázatba rendezése vég nélkül folytatható, de végezetül még a tíz is soknak bizonyul, elégséges a négy fontosra figyelniük. S mi legyen a többi hattal, nem is szólva a vég nélkül folytatottakról? Hogy mindebben, akár az ellentétpárok vég nélküli folytatásában, akár csupán négyre való korlátozásában igazán objektív ismérvre nem találunk.

A választ e problémákra maga Arisztotelész adja meg. Senki sem a „mások” föllépése előtt „az ellentéteket nem határozza meg, mint a püthagoreusok, hanem úgy említi őket, ahogy éppen adódnak, mint fehér-fekete, édes-keserű, jó-rossz, nagy-kicsi... a többi dolgokról csak határozatlanul vetette oda nézeteit”.¹⁹ A közgondolkodásban, a költészetben és a bölcsek gondolkörében éppen úgy, mint a koraiak filozófiai eszméi között számtalan ellentétpárral találkozunk, de még olyan ellentétekben gondolkodó filozófus, mint amilyen éppen ezért „Homályos”-nak mondott epheszoszi Hérakleitosz sem tudta, és róla sem tudták, hogy ő ellentétekben fogalmazza meg mondanivalóját. A püthagoreusok megjelenéséig, beleértve közvetlen forrásukat, a krotóni Alkmaiont is, nem alakult még ki az ellentéteség általános fogalma.

Ezek a püthagoreusok éppen azzal léptek előbbre, hogy fölismerték az ellentétpárok együvé tartozását, megsejtették azt a közöst, amiből összetartozásuk következik: az ellentéteséget. Megsejtették, mert magának az általános fogalomnak kimondására még várni kellett, de az elődökhöz képest „a püthagoreusok azt is kimutatták, hogy szám szerint mennyi és melyek ezek az ellentétek... az elemeket az anyag formájában tétélezték, mert azt mondják, hogy belőlük mint alkatrészekből tevődik össze, alakul meg a szubsztancia”²⁰ Talán éppen példájuk állhatott a szeme előtt akkor is, amikor „A keletkezésről és a pusztulásról”-ban általánosabb követelményként ezt fogalmazza meg, s állítja elvárásként a filozófia elé: „azt is

15 Vö. Arisztotelész: Eudemoszi etika. 1221b-1221a. In: Uő. Eudemoszi etika, Nagy Etika. Gondolat Könyvkiadó. 1975. (Továbbiakban: EE)

16 Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. Akadémiai Kiadó. 1958. 184. old. A hindu filozófia jellemzése Hegelnél (vö. i.m. 110-125. old.). Elvont a kínai pa-kua, az egyenesek és a megszakított egyenesek kombinációi (vö. Tőkei Ferenc: Jegyzetek. In: Kínai filozófia. 1. köt. Ókor. Akadémia Kiadó. 3. kiad. 1986. 45. old.). Ismerik a kategóriapárokat: jing és jang, ég és föld, magasság és alacsonyság, mozgás és nyugalom, kemény és puha, szerencse és szerencsétlenség, jelenések és formák, kemény és puha, nap és hold, ideg és hőség, férfi és nő, kezdet és kész, veszteség és nyereség, előrelépés és hátralépés, nappal és éjszaka (vö. Csatolt magyarázatok. In. i. m. 43-44. old.)

17 Thomson: Az első filozófusok. Tanulmány az ókori görög társadalomról. Kossuth Könyvkiadó. 1975. 275. old.

18 Thomson: Az első filozófusok. 276. old.

19 Met 986a.

20 Met 986b.

*el kell mondanunk, mely ellentétpárok sorolhatók a test elvei közé, és hány van belőlük.*²¹
Ezzel elkerüljük az ellentétek szertelen és szervesen burjánzását, megfoghatatlanságukat.

Fölmerül egy másik kérdés is. Ha a „*másik*” püthagoreus irányzat „*a vég nélkül folytatható*” sorozatból éppen csak tízet és éppen ezeket az ellentétpárokat emelte ki, akkor valamilyen megfontolás, határozott koncepció irányíthatta választását, amit akár tizenegyre bővítésük vagy kilencre korlátozásuk eltűntet, vele együtt eltűnik a táblázat átgondolt rendezettsége, szerkezete. S éppen ebben van a lényeg: ahelyett, hogy feltárnók a „*mások*” elgondolását, belevetítünk kategóriatáblázatukba egy attól idegen szemléletet.

ÉPPEEN TÍZ?

A táblázat szerkezetének első problémája éppen az ellentéteknek sem többre, sem kevesebbre, hanem éppen tízre való korlátozása. Láttuk, hogy az ellentétek e körülhatárolt számát Arisztotelész éppen ennek az irányzatnak érdeméül tudja be.

Természetesen az ellentétpárok tízre történő korlátozása a püthagoreus gondolkörön belül korántsem önkényes, sőt teljesen logikus eredmény. Mint Taylor kimutatja, az ellentéteknek tízre története korlátozása és rögzítése a püthagoraszi τετρακτυς-re megy vissza.²² A tetrakhtüs egyszerű összefüggés: $1 + 2 + 3 + 4 = 10$, a tíz az *szent* szám, s ennyiben – egyes püthagoreus felfogás szerint – *tökéletes* szám.

Itt megállnunk nem szabad! A tízhez eljuthatunk így is:

*
**

ahol a pontokat számokkal jelöljük:

1
2 3
4 5 6
7 8 9 10

Folytatni két irányba lehetne. Az egyik irány, amire senki sem gondol, fölfelé mutat, a másik pedig lefelé.

Nézzük először azt meg, hogy mi akadályozta meg a görög matematikai gondolkodás számára, hogy fölfelé, azaz az 1-nél kisebb számok irányába menjenek tovább. A hellén matematika nem ismerte az 1-nél kisebb számokat. Az $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, az $\frac{1}{5}$, az $\frac{1}{9}$ és így tovább, számukra nem 0,5-t, nem 0,3-at, nem 0,2-öt és nem 0,1-et jelentett, hanem 1 és 2, 1 és 3, 1 és 5, valamint 1 és 9 egymáshoz való arányát fejezte ki. Következésképpen, ha a mai gondolkodónak az $\frac{1}{n}$ -ről, ha „*n*” a végtelen felé tart, akkor a „0” jut az eszébe, ez egy hellén számára föl sem merülhetett, mert ők nem ismerték a „0”-át, még kevésbé ismerték a negatív számokat. Az 1-e tulajdonképpen magát sem tartották számnak, hanem a számok „*atomjái*”-nak. A hellén szemlélet számára a számegyenes abszolút kezdete az 1-es volt, tehát a tetrakhtüs *fölfelé* bővítésének is *matematikailag* abszolút, áthághatatlan határa, ami előtte állna, az a nem-létezők terrénuma. Másképpen a természetes egész számok halmazán kívül más számok létezése fel sem merülhetett: ezeken kívül más szám nem létezik és nem létezhet.

Mi volt az akadálya annak, hogy a tetrakhtüsz lefelé folytassák? Az úgy nevezett püthagoreus λ , azaz $\lambda\mu\beta\delta\alpha$ (lambda) világítja meg, hogy a tetrakhtüs egy-egy sora milyen geometriai alakzatokat képvisel. A lambdához úgy jutunk el, hogy a tetrakhtüsz így is felírhatjuk:

21 Arisztotelész: A keletkezésről és a pusztulásról. 329b1. In: Magyar Filozófiai Szemle. 1988. 3-4. sz.

22 Vö. Taylor: Platón. Osiris Kiadó. 1997. 184. old.

1	*
2	**
3	***
4	****

és ebből alakul ki a lambda:

1	n^0
2 3	n^1 és n^1
4 <u>9</u>	n^2 és n^2
<u>8</u> <u>27</u>	n^3 és n^3

amikor is a „8”, a „9” és a „27” a sorozat logikus folytatása és kiegészítése. A tetrakhtüsz első sora ennek alapján lesz a **pontszám**nak, a második sora a **vonalszámok**nak, a harmadik sora a **síkszámok**nak, továbbá a negyedik sora következésképpen a **testszámok**nak a helye, illetve azok szimbóluma.²³

Vagy másképpen, ha soroknak geometriai tartalmát átadjuk a tetrakhtüsz sorainak, akkor azokról elmondható, hogy:

*	pontszám
**	vonalszámok
***	síkszámok
****	testszámok

Noha a tetrakhtüsz kialakításában a tízesnek misztikus szent és tökéletes számként bizonyára szerepe volt, de tudat alatt és egyre tudatosabban meghatározóbb lehetett a pont→vonal→sík→test összefüggés. Ezért a pontsor éppen úgy nem folytatható tovább, miképpen a lambda két szára is lezárul a 2 és a 3 köbével. Mármost nyilvánvaló, hogy matematikailag az ellentétpárok ugyan vég nélkül folytathatóak lehetnének, de geometriailag a testszámok után nincs, s nem is lehet folytatás! Természetesen a további dimenziók lehetősége ott és akkor föl sem merülhetett. A hellén szemlélet számára a tetrakhtüsz negyedik sora folytatása lehetetlen, nem lehet ötödik sora. A 10-es a tetrakhtüsz negyedik sorának abszolút vége, tehát a tetrakhtüsz **lefelé** bővítésének **geometriailag** abszolút, áthághatatlan határa, ami utána jönne, az a nem-létezők terrénuma.

Itt és így lelhető meg a püthagoreus matematika és geometria metszéspontja.

Mint említettem, matematikailag a számegyenes az 1-nél kisebb, a 0-án keresztül a negatív számok irányába nem folytatható; s hogy a tetrakhtüsz geometriailag a testszámokon túli további dimenziók lehetősége föl sem merülhetett. Nem zárhatjuk ki, hogy ezeknek a határoknak a fészegetése itt vagy ott, ekkor vagy akkor mégiscsak fölmerülhetett, hiszen csak reájuk illenek azok a határozott és erőteljes szavak, amelyekkel Parmenidész élt:

*...fogadd be a szót, miután meghallottad,
melyek a kutatásnak azok az egyedüli útjai, amelyek elgondolhatók.
Az egyik, hogy létezik és hogy nincs nemlétezés.
Ez a bizonyosság ösvénye (mert az igazságot követi).
A másik, hogy: nem létezik és kell lennie a nemlétezésnek.
Azt mondom neked, ez az ösvény teljességgel kutathatatlan,
mert meg sem ismerheted a nemlétezőt (mivel nem lehetséges)
és ki sem mondható.²⁴*

Majd máshol:

*Ami kimondható és elgondolható, annak léteznie kell. Mert van létezés
és nincs, ami nem létezik. Arra intelek, fontold ezt meg.
Mert először a kutatásnak ettől az újtától óvjak,
azután meg attól, amelyen a mit sem tudó halandók
tévelyegnek, a kétfejűek: mert tanácstalanság*

²³ Még egy összefüggés. Ha a lambda egy-egy sorának számait összeszorozzuk, az 2×3 ; 4×9 ; 8×27 , akkor az eredmények ezek lesznek: 6, 36, és 216, ami sorban 6^1 , 6^2 és 6^3 , azaz ismét vonal-, sík- és testszámok lesznek. Maga a 6-os is tökéletes szám, mert egyenlő kisebb osztóinak (1; 2; és 3) összegével: $1 + 2 + 3 = 6$. A 6-os társadalmi szerepe: a nem kapcsolatok harmóniájának kifejezése.

²⁴ Parmenidész B 2.

*kormányozza keblünkben a tévelygő gondolkodást, így sodródnak,
süket és vak, megigézett, különbséget tenni nem képes népség,
akik a létezést és a nemlétezést ugyanannak tartják,
és nem ugyanannak, [akik számára] mindenben van fordított ösvény.²⁵*

Parmenidész műve egy vita folytatása, egy olyan vitáé, amelyben már letisztultak olyan elvont fogalmak, mint a „létező” és a „nemlétező”. Következésképpen a fent idézett sorok csak azoknak szólhattak, akik már Parmenidész előtt beszéltek arról, hogy a nemlétezőknek szükségképpen létezniük kell. Ha voltak ilyenek, akkor csak abban a püthagoreus körben lehettek, amelyben Parmenidész is mozgott, s amellyel szembe fordult. Erre következtethetünk a platóni „**Parmenidész**” alapján is.

A SÚLYOK ÉS A MÉTERRUDAK VALLANAK

A nemlétezők nem léteznek! Szó lehet az Ellenföldről, szó lehet, ami a legvalószínűbb, a lélekvándorlásról és az istenek világáról, melyek létezését már az Eleán működő költő és filozófus, kolophóni Xenophánész is kétségessé tette.

Hogy a létezés és a nemlétezés vita tárgya volt-e a korai püthagoreusok között, arról éppen annyira nem tudunk (bár Parmenidész erős szóhasználata nyomosan valószínűsíti), mint arról sem, hogyha volt, akkor mi lehetett a közvetlen tárgyuk. Kizárni éppen azt sem lehet, hogy voltak kísérletek a számsor 1-től, a megszokott iránnyal szembeni folytatásáról, amit, meglehet, éppen úgy eltitkoltak, mint a négyzet oldalai és átlója közötti összemérhetetlenséget ($\sqrt{2}$) és a kör négyszögesítésének a lehetetlenségét. Arisztotelész a „**Physica**”-ban egyrészt a „hiány”, másrészt az „üresség” tárgyalása során érinti a nem-létező problémáját.

A lét és a nemlét problémájának a püthagoreus közösségekhez kötöttségét valószínűsíti Arisztotelész is, amikor így szól róla: „*Némely dolgoknak ellenben nemcsak a létezése „hiány nem-létezése lehetséges, hanem az is, hogy az emberek megfontolják őket: ezek azok a dolgok, amelyekkel kapcsolatban tőlünk függ, hogy megtegyük vagy ne tegyünk meg... Az Indiában történő dolgok ugyanis nem tőlünk függenek, a kör négyszögesítése meg egyszerűen elvégezhetetlen.*”²⁶ A matematikai és geometriai feladat elvégezhetlensége jut tehát Arisztotelész eszébe akkor, amikor a létező és a nem-létező kérdése fölmerül. Ez a kérdés pedig a püthagoreus körök belső vitáiban merült fel, és lehetetlenségnek bebizonyítása és kimondása is körükben történt.

Thomson óta tudjuk, hogy Püthagorasz a kereskedők haszna és a kereskedelem fellendítése érdekében bevezette vagy megreformálta a pénzverést, hitelesítette a hossz-, a súly- és az űrmértékeket. Mármost, ha egy egységnyi súly többszörösével mért bűzamennyiség kevesebbnek vagy többnek bizonyult a kellőnél, a különbség mérésére az egységnyi súlyok alkalmatlanok voltak, akkor a kereskedő elővett az egységnél valamennyivel kisebb súlyt. Ha rendet tartott az árus, s sorba rakta a súlyait, akkor számára nem lehetett kérdéses, hogy az egységnél kisebb súlyok éppen úgy léteznek, mint az egységnyi súly, s annak többszöröse. Amit a matematikus nem tudott, az a kereskedő számára mindennapos tapasztalata volt: az egységnél kisebb súlyok is léteznek és a súlyok sorozatának létező tagjai. S akkor ne feledkezzünk meg Arisztotelész szavairól sem: „*A szám esetében azonban nem látjuk azt, hogy részei egymáshoz képest bizonyos helyzetet foglalnak el, vagy hogy fekszenek valahol, vagy hogy mely részei érintkeznek egymással; meg az idő részeinél sem. Hiszen az időnek egy része sem marad meg, márpedig ami nem marad meg, hogy is foglalhatna az el valamilyen helyzetet? Sokkal inkább mondhatjuk azt, hogy bizonyos sorrendben vannak... Meg a szám esetében is hasonlóan van... bizonyos sorrendben vannak.*”²⁷ A „sorrend”-ben, a számsorban tehát lehet vagy van helyük az egységnél kisebb számoknak is, mint ahogyan a kereskedő súlyainak sorában is helyük volt az egységnyi súlyánál kisebbeknek is.

Püthagorasz gyakorlata volt, hogy járta és tanulmányozta a mesterek műhelyeit és tanulmányozta a folyó munkálatokat. Talán voltak olyan tanítványai is, akik folytatták ezt a

²⁵ Parmenidész B 6.

²⁶ EE 1226a.

²⁷ Kategóriák. 5a,30.

hagyományt, a piacon tapasztalhatták, hogy az egységnél kisebb súlyok annyira léteznek, hogy nélkülük szinte lehetetlen lenne rendesen kereskedés folytatni.

Talán volt olyan püthagoreus is, aki elővette és élvezettel olvasta Homérosz „**Odüsszeiájá**”-ból a „**Küklópeia**” sorait. Amikor Küklópsz kérdezte Odüsszeusz nevét, azt mondta, hogy őt „*Senkise*”-nek hívják. Miután az emberevő szörnyet leittata és megvakította, az

*...küklópsz-társaihoz felüvöltött, kik körülötte
laktak a szellős csúcsok alatt, barlangok ölében.
Hallották a kiáltást, jöttek is innen-amonnan,
és barlangja előtt kérdezték, hogy mi baj érte:*

Nézik a barlangból így szólt az erős Poliüphémosz:
„Társak, *Senkise* öl meg csellel, senki erővel.”
Ők pedig a választ így adták szárnyas szavakkal:
„Már ha magad vagy egészen s nem bánt senki erővel,
Zeusztól jön a betegség, nem lehet azt kikerülni,
rajta hát, könyörögj te Poszeidáórhoz, apádhoz.”
Szóltak a társak; nevetett örömeiben a szívem,
hogy rászedte a név őket, meg nagyszerű eszmém.²⁸

Kiderül, hogy *Senkise* mégis valaki. Ez az ősi csel elindíthatta a gondolkozóbb püthagoreusokban a kételyt és a lehetőségek keresését, hogy a számegeben, ha egyáltalán reálisan föltehető maga a határtalan, akkor az egyestől mindkét irányban meghosszabbítható. Jogosan veti föl Tóth Imre: „A küklópszok még csak sületlen tréfát láttak egyik társuk segélykiáltásaiban, aki azt állította, hogy **Senki** – valósággal egzisztáló valaki -, Homérosz és Euripidész közönsége számára még csak mulattató szofisztikus szójáték ez. De a matematikában a tragikomédia immár halálosan komoly drámába megy át: a szilén játék élc-álarca mögött szinte az emberi elmét is feltartóztathatatlan, meghaladni látszó szenvedélyes alkotó erők dolgoznak... A **Senki**, a **Hazug**, **Achillész**.: mindezek a paradoxonok az alkotás logikájának mítoszok formájában való első, még csak művészi megnyilvánulásai. A paradoxonok sajátos szórakoztató humora annak az élvezetnek a megnyilvánulása, amiben az ember részesül akkor, amikor új dolgokat alkot negáció segítségével.”²⁹

Természetesen ezek csak az elvont lehetőségeket vetik föl, de hogy voltak-e olyanok, akik valóban éltek ezekkel a lehetőségekkel, azt nem tudjuk. Sokszor hiába adott egy gondolati előrelépés szinte minden lehetséges előfeltétele, ha az uralkodó szemlélet olyannyira megszűri a bejárható logikai utakat, hogy azok a korszakban élők számára láthatatlanná válnak.

TOVÁBBI HATÁROK

Elkerülhetetlen, hogy szóljunk az ellentétek további elemzésének még egy elvinek mondható korlátjáról. Az egyik létforma, a szubsztancia, amelyre „*még az is jellemző, hogy nincs ellentétük. Hiszen egy elsődleges szubsztanciának mi is lenne az ellentéte? Például **egy bizonyos embernek** semmi ellentéte sincs. De az embernek vagy az élőlénynek sincs semmi ellentéte. Ez azonban nem kizárólagos tulajdonsága a szubsztanciának, hanem sok másra is vonatkozik, min például a **mennyiségre** is. Hiszen a kétkönyöknyinek semmi ellentéte sincs, meg a tíznek sem, meg semmi ilyesminek sem. Hacsak nem mondja valaki azt, hogy a sok a kevésnek az ellentéte, vagy a nagy a kicsinek. Azonban egyik határozott mennyiség sem ellentéte egy másiknak. – Úgy látszik, hogy a szubsztancia esetében nem alkalmazható az 'inkább' és a 'kevésbé'*”³⁰ Az említett mennyiségről mondja később: „*nincs ellentéte a mennyiségnek (a meghatározott mennyiségek esetében világos, hogy semmi ellentétük sincs; például a kétkönyöknyinek, háromkönyöknyinek, a felületnek vagy hasonlónak – ezeknek ti. semmi ellentétük sincs), hacsak a sokat a kevés ellentétének nem mondja valaki vagy a nagyot*

²⁸ Homérosz: Odüsszeia. 399-414. In: Uő. Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960.

²⁹ Tóth Imre: Matematika és gondolkodás. Valóság. 1963. 6. sz.42. old.

³⁰ Kategóriák. 3b,25-30.

kicsinek. De az egyik sem mennyiség, hanem viszonylagos. Mert önmagában véve semmit nem mondunk nagyak vagy kicsinek, hanem máshoz viszonyítva.”³¹ Ezzel a fiatalkori értékeléssel találkozunk újfent az érett „**Physicá**”-ban: „Az ellentétek szemmel láthatóan egyetlen létezőek sem.”³²

Egy másik megállapítása is válaszol kérdéseinkre: „Meg kell gondolnunk azonban, hogy vajon kettő vagy három vagy még több [alapelv] legyen. Mert egy alapelv nem lehet, minthogy az, ami ellentétes, nem állhat egymagában. Végtelen sok megint nem, mert akkor nem lesz megismerhető... Mivel tehát véges sok, ezért van alapja, hogy ne csupán kettőt állítsunk. Mert megkérdezhetné valaki, hogy természete szerint hogyan hat a sűrűség a ritkaságra vagy a ritkaság a sűrűsége. De ugyanígy bármely más ellentéteség. Hiszen a szeretet nem a viszályt gyűjti össze, s nem belőle alkot valamit, sem a viszály a szeretetből, hanem mindketten valami tőlük különböző harmadikra [vannak hatással]. Némelyek még több [alapelvet] állítanak, hogy megszerkesszék belőle a létezők természetét.”³³

Hosszú, de szükséges citátumok. Fontosságát mutatja, hogy amikor Arisztotelész az ellentétpárokból, vagyis az arkhékból a szubsztanciára való átmenetről beszél, akkor már nem folytatható vég nélkül az ellentétek felsorolása. A táblázat zárt egész, ellentéteiből kinövő szubsztanciára áttérve feltételek figyelembe vétele nélkül nem folytatható az ellentétek sora.

S végezetül, itt csak utalhatunk rá, magából a táblázat sajátosságából fakad, hogy kizárja mind az ellentétek sorának további, vég nélküli folytatását, nem kevésbé pedig az ellentéteknek fontosságuk, illetve bármilyen más megfontolásból történő csökkentését. Ezt majd a maguk helyén, „A TÁBLÁZAT KERETE” című szakaszban fejtjük ki.

AZ ELLENTÉTPÁROK PÁROSÍTÁSA

Hegel szerint a táblázatban felsorolt ellentétek rend nélküliek,³⁴ azt Schofield úgy enyhíti, hogy szerinte „A táblázat belső szerkezete szegényes”.³⁵ Az alábbiakban ennek, a mégoly „szegényesnek” mondott, majdnem hogy „rend nélkülinek” tetsző sorrendnek kibontását tűzzük magunk elé.

Fontosságukon kívül más szempontokból is csoportosíthatjuk a kategóriapárokat, például geometriailag: jobb-bal, egyenes-görbe, négyzet-téglalap; matematikailag: véges-végtelen, páratlan-páros, egy-sok; fizikailag: nyugvó-mozgó, világosság-sötétség; szociológiailag: jó-rossz, hím-nő, vagy más szempontokat választva, de a legtöbb megoldás megbontaná a táblázat egységét, a kategóriapárok sorrendjét, a táblázat logikáját.

Olyan megoldásokat kell tehát keresnünk, amelyekkel ezt elkerülhetjük. A rendezés elve, hogy az egybekapcsolt ellentétpárok egymással összefüggésbe álljanak. Ha ezt vesszük tekintetbe, akkor elsőnek egy ilyen megosztás adódik:

véges és végtelen

páratlan és páros
egység és sokaság
jobb és bal
hím és nő

nyugvó és mozgó
egyenes és görbe
világosság és sötétség
jó és rossz

négyzet és téglalap

Most ne figyeljünk arra, hogy a „véges-végtelen” és a „négyzet-téglalap” kategóriapárok miért állnak külön, s hogy ennek mi a jelentősége.

31 Kategóriák. 5b,10-15.

32 Phys 189a27.

33 Arisztotelész: A természet. 189a11-189a26. L'Harmattan. 2010. (Továbbiakban: Phys). Érdekes, hogy a jegyzetkészítő itt Empedoklész alapelveire utal, nem említi a püthagoreusok tíz alapelvét.

34 Vö. Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 184. old.

35 Preszókratikusok. 485. old.

Az első és a második négy ellentétpár legalább egy dologban azonosak, s ugyanez választja el őket egymástól. Mindkettőt az jellemzi, hogy a csoport első két ellentéte – egyfelől a „*páratlan-páros*” és a „*egység-sokaság*”, másfelől a „*nyugvó-mozgó*” és az „*egyenes-görbe*” viszonylag már a fejlettebb gondolkodásban jelennek meg, ezzel szemben a csoportok második két ellentéte, azaz a „*jobb-bal*” és a „*hím-nő*”, továbbá a „*világosság-sötétség*” és a „*jó-rossz*” az ellentétesség felismerésének ősi rétegéből valók. Amazok közelebb állnak a matematikai és geometriai gondolkodáshoz, emezek pedig az emberek mindennapi tapasztalataihoz. (A jó-rossz felvetésében és megfogalmazásában szerepe lehet Anaximandrosz tanításának arról, hogy a létezőknek számot kell adniuk az egymás ellen elkövetett jogtalanságaikról.)

Ezek után és ezekből önként adódik, hogy az ellentétpárokat a továbbiakban kettes csoportokba rendezzük. Így ilyen eredményre jutunk:

véges és végtelen

páratlan és páros
egység és sokaság

jobb és bal
hím és nő

nyugvó és mozgó
egyenes és görbe

világosság és sötétség
jó és rossz

négyzet és téglalap

Akár a felosztásnak az első, akár pedig a második változatát vizsgáljuk meg, néhány alapvető törvényszerűségekre bukkanunk. Ezek feltehetően a leginkább szembeűnőek lesznek, de mentségünkre szolgáljon, hogy egy kezdeti elemzéssel még nem juthatunk el egy rendszer mélyebb rétegeibe.

EGY ÉS SOK

Az első csoportban az első két ellentétpárt, a páratlan-párost és az egy(ség)-sok(aságot) találjuk, az kapcsolja össze ezeket, hogy a püthagoreus számalakzatok legegyszerűbbjei.³⁶ Az **egy-sok** és a páros-páratlan önmagukban nem számok, hanem az összes többi szám elemei, nem számok, nem mennyiségek, hanem mennyiségi meghatározottságok **viszonyai**: „*egyik sem mennyiség, hanem viszonylagos. Mert önmagában véve semmit sem mondunk nagynak vagy kicsinek, hanem máshoz viszonyítva.*”³⁷ És lényegében megismétli: „*mint viszonylagosak állnak egymással szemben... valahogy egymáshoz viszonyítva mondjuk annak, amik*”³⁸ olyan mennyiségi meghatározottságok, amelyek nemcsak a legegyszerűbb számalakzatok, hanem mint ilyenek, átfogják a természetes számok és azok arányszámainak (a törtszámoknak) teljes univerzumát. A „*sok*” pedig tartalmazza magában a „*páros-páratlan*” összefüggést is.

Ha jól megfigyeljük, akkor elkerülhetetlenül feltűnik: talán csak a hím-nő oppozíció kivétel (feltéve, ha nem hímneműséget és nőneműséget, férfiasságot és nőiességet értettek rajta, mint ahogyan feltesszük) egyik kategóriapárnak **sincs** hordozója, **nincs** alanya, mindegyikük **valaminek** a mennyisége vagy a minősége, **bárminek** a mértani alakja, esetleg **ezeknek** a viszonylagosságára.³⁹

36 Vö. Szabó Árpád: A görög matematika kibontakozása. Magvető Kiadó. 1978. 29. és 30. old.

37 Kategóriák. 5b.15

38 Kategóriák. 11b30-35.

39Vö. Kategóriák. 5b10-30.

KITEKINTÉS

Pittakosz nyomán tudjuk, hogy Püthagorasz fogalmazta meg ezt az elmés gondolatot: „hibázni sokféleképpen lehet: a rossz... a határtalan, a jó pedig a körülhatárolt dolgok közé tartozik; helyünket jól megállni csak egyféleképpen tudjuk: ez az oka annak is, hogy az előbbi könnyű, az utóbbi pedig nehéz; elvéteni a célt könnyű, ám eltalálni nehéz.”⁴⁰ A gondolat megtalálható Epikharmosznál is:

*Én azonban mind ezeket csak kényszerből cselekszem
s úgy vélem, senki sem nyomorult saját akaratából, sem nem
boldogtalan.*⁴¹

Démokritosz is úgy véli a püthagoreusokkal egyetértésben, hogy „A Jó és az Igazság minden egyes ember számára ugyanaz; a kellemes viszont mindenkinek más.”⁴² Arisztotelész szintén használja ezt a fordulatot: „a bölcsességet mindenki egyformán értelmezi, ellenben az okosság más és más lehet”,⁴³ vagy pedig ezt: „Derék ember csak egyféleképpen lehet valaki, rossz ellenben sokféleképp.”⁴⁴ Es végül: „Kört rajzolni például mindenki tud, de a kör középpontját meghatározni nehéz dolog. Hasonlóképpen haragra lobbanni is könnyű meg az ellenkezője is – de már a közép szerint viselkedni nehéz.”⁴⁵

Tapasztalhatjuk, hogy a legkülönbözőbb korokban és ismeretterületeken fel-fel bukkan egy olyan szerkezetű gondolkodás, amely az egy-sok püthagoraszai sémát követi. Ez a tartós hatás arra mutat, hogy a mindennapok gyakorlata által milliószor igazolt összefüggéssel van dolgunk. Az egy-sok séma nemcsak az emberiség **legrégebbi** számlálási élménye, hanem úgy látszik, minden egyén és minden korosztály ismétlődő és manapság is mindennapi benyomása, következésképpen az egyik **legtartósabb** logikai struktúrája, amellyel a legkülönbözőbb korokban és ismeretterületeken igyekeznek az ember elrendezni egyedi és kollektív, általánosított tapasztalatait, fogalmait, szentenciáit.⁴⁶

KEVESEBB ÉS TÖBB

Szabó Árpád jeles könyvében a püthagoreus kategóriatáblázattal kapcsolatban ezt írja: „Az a pythagoraszai táblázat, amely a világ alkotóelemeiként olyan ellentéteket sorol föl, mint **jobb-bal, férfi-nő, világos-sötét, egyenes-görbe**, megemlíti, ezek között az **egy-et és a sok-at**. Ez a szembeállítás rávilágít mindjárt arra is, hogy a pythagoraszai **szám** ugyan az a naiv, mindennapos fogalom, amelyhez egyszerű **számlálással** jutunk el, vagyis azáltal, hogy a meglévő **egyhez újra meg újra további diszkrét (külön álló) egyeket** adunk hozzá. (Ezért lesz a

40 Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. 1106b. Európa Könyvkiadó. 1987. (Továbbiakban: EN)

41 Idézi Simon Endre: Jegyzetek. In: EN 325. old.

42 Démokritosz B 69, In: Görög gondolkodók. 2. köt. Empedoklésztől Démokritoszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.

43 EN 1141a,

44 EN 1106b,

45 NE1186b-1187a.

46 Máté „**Evangeliuma**”-ban a püthagoreus eszméhez hasonló gondolat sejlik fel: „Menjete be a szoros kapun. Mert tágas az a kapu és széles az az út, amely a veszedelemre visz, és sokan vannak, a kik azon járnak. Mert szoros az a kapu és keskeny az az út, amely az életre visz, és kevesen vannak, akik megtalálják azt.” (Mt 7,13-14); „Akkor mondta az ő tanítványainak: Az aratni való sok, de a munkás kevés.” (Mt 9,37); „mert sokan vannak a hivatalosok, de kevesen a választottak.” (Mt 20,16 és Mt 22,14). Később Montaigne is így fogalmaz: „A céltől ezer út elvezethet, de hozzá egyetlen visz csupán.” (Montaigne: Esszék. A hazugokról. Válogatás. Bibliotheca. 1957. 14. old.). Majd egyetértéssel idézi tőle Cocteau: „Ezer út térít el a tisztaságtól – mondja Montaigne -, de csak egy vezet oda.” (Cocteau: A nagy mutatvány. In: Uő. A nagy mutatvány. A szélhámos. Vásott kölyök. Európa Könyvkiadó. 1985.40. old.). Kantnál is találunk hasonlót: „Csupán egy (igazi) **vallás van, de a hitnek számos fajtája lehetséges.**” (Kant: A vallás a pusztaság határain belül. In: Uő. A vallás a pusztaság határain belül és más írások. Gondolat Könyvkiadó. 1974. 246. old.). Hegel „**A logika tudománya**”-ban egy egész fejezetet szentel az egy és a sok viszony tisztázásának (vö. Hegel: A logika tudománya. 1. rész. Akadémiai Kiadó. 1957.köt. 130-157. old.). A püthagoraszai tételt visszahangozza Tolsztoj is, amikor így kezdi az „**Anna Karenyna**” című regényét: „A boldog családok mind hasonlóképp egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.” (Tolsztoj: Anna Karenyna. Európa Könyvkiadó-Kárpáti. 1968. 5. old.)

soknak az ellentéte az **egy**, és nem egyszerűen a 'kevés'! A 'sok' pedig **nem** végtelen, hanem esetről esetre megszámlálható 'egyek' = számok absztrakt összessége.)⁴⁷

Szabó Árpád matematikailag vizsgálja a táblázatot, ezért eltekint attól, amitől semmiképpen nem tekinthetünk el, hogy a püthagoreusok legalább annyira filozófusok, legalábbis azok, akik a táblázatot összeállították, mint amennyire matematikusok, s hogy ez a táblázatban is megnyilvánul. Kategóriatáblázatukat éppen ezért nem szabad egyoldalúan, pusztán matematika konstrukcióként felfogni, s az egy-sok-kevés problémáját a többi ellentétpárttól elszigetelve értelmezni. A jobb-bal, a férfi-nő, a világosság-sötétség nem matematikai összefüggések, az egyenes-görbe ellentétpár pedig geometriai, de kívül esik a számláláson, és miként a **sok** és az **egy** (kevés) mindegyikük a véges és a végtelen meghatározottjai, mindegyikük a pozitív és a negatív alá sorolható, következésképpen a táblázat kategória-párjait csak egész részeként értelmezhetjük, miképpen maga püthagoreusunk is értelmezte azt, vagyis baloldali kategóriái (a határolt, páratlan, egy, jobb, hím, nyugvó, egyenes, világos, négyzet) összefüggnek egymással, miként a jobb oldalán szereplő elemek is (határtalan, páros, sok, bal, nő, mozgó, görbe, sötét, gonosz, téglalap) együvé tartoznak. A táblázatban szereplő egy-sok összefüggés ezért nem fordítható meg, mint azt Szabó Árpád teszi.

A félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy a táblázatot összeállító püthagoreus véletlenül sem a „sok” ellentétét kereste, hanem az „egy”-ét. Nem hunyhatjuk be a szemünket az előtt, hogy a „sok” többértelmű, tartalma attól függ, hogy mivel kerül összefüggésbe. Az „egy”-hez viszonyítva a „sok” a 2-vel induló számegyenes valamennyi számának összességét jelenti, vagy mint Szabó Árpád állítja: „*amelyhez egyszerű számlálással jutunk el, vagyis azáltal, hogy a meglévő egyhez újra meg újra további diszkrét vagy akár a „tizenötezer-sok” értelmetlen, értelmezhetetlen. A „sok” persze nem végtelen, de „határtalan”, vagy pontosabban: inkább „határozatlan”, az át nem látható (a „sötét”, ha úgy tetszik, a „gonosz”,⁴⁸ s mint ilyen, a végtelen felé tartó, „mozgó” elem.)*

Más tartalmú lesz a „sok”, ha ellentétére kérdezzük rá. Ebben az esetben a „sok” ellentéte pedig „egyszerűen” a **kevesebb** vagy a **több** lehet, s nem lehet az „egy” eredeti értelmében, mert ebben az esetben az egy értelme is megváltozik. A „sok-egy” viszonyban az „egy” már nem minden egyes szám „atomja”, mint ami az „egy-sok” viszonyon belül volt, hanem a „sok”-nál **kevesebb** számok egyike. Nem mondhatjuk az egyre azt sem, hogy ő „sok” egy kevesebbhez képest, mert az egynél nincs kevesebb.⁴⁹ Erre utal Arisztotelész is: „*Ha most már volna egy sokaság, melyhez állítmányként a 'kevés' mindig hozzátartoznék, pl. a kettő, - mert ha ez 'sok' volna, akkor az egy 'kevés' lenne – lenne valami abszolút 'sok' is pl. sok lenne a tíz, persze, csak ha ennél nem volna 'több', vagy legfeljebb tízezer volna 'több'-nek mondható. Hogyan kell akkor érteni, hogy a szám a kevésből és sokból van összetéve?*”⁵⁰

Az ellentétpár elemei felcserélhetetlenek, mert megfordításuk hamis eredményt ad.

A teljesség érdekében, eligazodásul szólnunk kell a „sok”-nak és a „kevés”-nek az eddigiektől eltérő jellegéről is. Arisztotelész erről mondja: „*Mindenben, ami összefüggő vagy osztható, megkülönböztethetjük a több, a kevesebb és az egyenlő fogalmát, és pedig önmagunkhoz viszonyítva; az egyenlő pedig valamiféle közép a túl sok és a túl kevés közt. Valamely dolog közepén ti. azt értem, ami a két véglet mindegyikétől egyforma távolságra van, s ez mindenki számára egy és ugyanaz; az önmagunkhoz viszonyított közép viszont az, amiben sem túlzás, sem hiányosság nincs; ez azonban már nem egyféle, s nem is mindnyájunk számára ugyanaz. Ha pl. tíz sok, a kettő meg kevés, akkor tárgyi szempontból véve a hat a közép... Önmagunkhoz viszonyítva azonban nem így kell vennünk a dolgot; mert ha pl. valakinek tíz font ennivaló sok, kettő pedig kevés, azért a testnevelő még nem okvetlenül hat fontot fog neki rendelni, mert hiszen esetleg még ez is sok, vagy kevés az illetőnek; Milónnak pl. kevés volna, annak ellenben, aki a testedzésnek még csak a kezdetén van, sok,*”⁵¹

47 Szabó Árpád: A görög matematika kibontakozása. Magvető Kiadó. 1978. 29. old.

48 Maigne-től idézzük: „*A pythagoreusok szerint jó minden, ami meghatározható, és rossz, ami bizonytalan és elmosódó.*” (Montaigne. Esszék. A hazugokról. 1,9.)

49 Egyszerűbb esetben is előfordul, hogy az összefüggés megfordítása új viszonyokba helyezi az ellentétpárok elemeit. A keserűnek ellentéte az édes, de az édesnek ellentéte lehet egyszer a keserű, nem kevésbé a sós, netalántán a savanyú.

50 Met 1088a.

A „sok” tehát attól függően, hogy milyen objektív vagy szubjektív viszonyban áll, a legkülönbözőbb tartalmú lehet, s ezektől az elemzések során nem tekinthetünk el.

NYUGVÓ EGYENES, MOZGÓ GÖRBE

Arisztotelész figyelmeztet arra, hogy: „*A páratlan és a páros, az egyenes és görbe, a szám, a vonal, az alak meglesz mozgás nélkül, de a hús, a csont, az ember már nem, hanem ezeknek a leírása olyan, mint a pisze orr, nem pedig a görbületé,*” mivel hogy nem tartalmaznak hordozót,⁵² mind a kettő „*mértani alak, és az egyes dolgok külső formája – meg ezeken kívül az egyenesség és a görbeség.*”⁵³ Ugyanakkor a vonal folytonos,⁵⁴ vagyis hogy bárhol vehetünk föl rajta egy pontot, mindenütt önmagával azonos lesz, de a görbe minden pontján más irányból indul ki és más irányba mutat.

A vonal „nyugvó”, de csak abban az értelemben, hogy „*az egyenes vonal mindig egyszerre mozog, s nincs egyetlen bizonyos nagysággal bíró részecskéje sem, amely nyugalomban volna, ha a többi mozog.*”⁵⁵ A vonal „nyugvó”, mert mindenütt egyenes lesz, de a görbe nem lehet meg mozgás nélkül, hiszen mindenütt változik; fordulatainak követéséhez és megismeréséhez ténylegesen vagy eszmeileg végig kell menni rajta.⁵⁶

A görbe pontjai egy egyeneshez képest pontról pontra vagy közelebb, vagy távolabb, vagy alatta, vagy fölötte lesznek. Az egyenes, akárhonnan nézzük, mindig egyenesnek mutatkozik, a görbe ezzel ellentétben innen nézve domború lesz, amonnan pedig homorúnak mutatkozik. A görbeség egyszerre homorúság és domborúság, egy a vonal, de mindkét tulajdonságának más és más a természete.

Az egyenes vonal a mértékadó önmaga és a görbe esetében egyaránt. Az egyenes az önmaga mércéje, a görbének hasonlóképpen az egyenes a mércéje. Ez a viszony is megfordíthatatlan. Ez megerősíti az ellentétes oldalak felcserélhetőségének tilalmát. A kategóriapárnak erre a lényeges természetére maga Arisztotelész mutatott rá: „*Hiszen az egyenessel ismerjük fel őt magát is meg a görbét is, mert mindkettő tekintetében a mérőléc ítélete a mérvadó, a görbe vonalé ellenben sem önmaga, sem az egyenes tekintetében nem az.*”⁵⁷

A NÉGYZET ÉS A TÉGLALAP

Elmondható a négyzet és a téglalap viszonyáról, hogy szemben a többi, összes megelőző kategóriapárral, ezek nem állnak egymással ellentétben.

Az is fölmerül, hogy a négyzet és téglalap párba állítása a püthagoreizmus „*másik*” irányzatnak a sajátossága, mert az eredeti püthagoreusok inkább a négyzet és a kör viszonyára, többek között a kör négyszögesítésének problémájára fókuszáltak, de ezt a szembe állítást sugallja az egyenes és a görbe fentebbi ellentétpárja is.⁵⁸ Ha nem a várt viszonytal, hanem a négyzet-téglalap „*ellentétével*” záródik a táblázat, akkor ebben az a sejtés húzódik meg, hogy a „*mások*” mind a kör négyszögesítésének, mind a négyzet oldalai és

51 EN 1106a-b.

52 Phys193b35.

53 Kategóriák. 10a10.

54 Vö. Kategóriák. 4b20. továbbá i.m. 5a1-4.

55 Met 1016a.

56 Phys 193b35.

57 Arisztotelész: A lélek 411a. In: Uő. Lélekképzési írások. Akadémia Kiadó. é. n.

58 Bodor Mária elemzése idekiváncokzik: „*Ha a Kr. e. 730-ból való agyagcsésze 'kartánc' témáját vizsgáljuk, akkor két dolog tűnik szemünkbe: a 'kör' és a 'négyzet'. Ezen az alapon ezt a csészét akár a szemita kultúra képzőművészeti tárgyának is tekinthetnénk, amely nem engedi meg az emberábrázolást, hanem a geometriai formákat részesíti előnybe. Tüzetesebb vizsgálat után azonban rögtön látjuk, hogy a csészén férfiak és nők táncolnak együtt, de olyan rendezetten, hogy az első látásra ez alig vehető észre... A 'kör' és a 'négyzet' ebben a kompozícióban úgy jelenik meg, mint az emberi szellem absztraháló képességének a két legősibb formája és annak vizuális szintézis bizonyítéka. A 'négyzet', mint 'mérhetőség', 'arány', 'szög', a 'kör' pedig a szüntelen mozgás, a tökéletesség szimbólumaként. A kettő együtt az élet ritmusa, a tánc ritmusa a táncolók lábán és az ének ritmusa az éneklő költő verslábaiban. A daloló emberi szív ritmusa lüktet az élet bármelyik területén.*” (Bodor Mária Anna: Antik örökségünk fényében. 30-31. old.). A táncolók azért geometriai minták, mert csak kezd kialakulni az alakos ábrázolás, amihez az átmenet Akhilleusz pajzsának homéroszi leírása alapján a 800-as évekhez köthető.

átmérője összemérhetetlenségének problémáját egy racionális világgép kialakítása érdekében el kívánták kerülni.

A négyzet meghatározott: oldalait bármekkora növeljük a gnómónnal,⁵⁹ geometriailag nem változik, csak nagyobb lesz, de a négyzet mindig négyzet marad: oldalai egymással mindig egyenlők lesznek. Más a helyzet a téglalagnál: párhuzamos oldalai bármilyen értékeket felvehetnek, s eközben másmilyenné válnak. A négyzet ezért meghatározott, a téglalap pedig hozzá képest meghatározatlan.

A négyzet *páratlan* egységnyi gnómónnal történő kiegészítése mindig négyzetet eredményez, a négyzetnek *páros* egységnyi gnómónnal történő megtoldása pedig mindegyre téglalappá alakítja azt. Amennyiben a felszínen úgy tűnt is, hogy a négyzet-téglalap összefüggés nem egy ellentétpár két tagja, akkor a két elemet jellemző gnómónok páros és páratlan meghatározottsága ellentétként állítja őket szembe egymással.

A négyzet esetében a számsor így alakul: a kiinduló négyzettől, ami $1 \rightarrow 3 \rightarrow 5 \rightarrow$; a kiinduló téglalaptól, ami $2 \rightarrow 4 \rightarrow 6 \rightarrow$ és így további egységnyi lesz a szükséges, kiegészítő gnómónok nagysága. Az egyik a páratlan, a másik a páros számok sorozata szerint változik

Az se kerülheti el figyelmünket, hogy az ellentét meghatározó eleme a négyzet, s ezért a négyzet-téglalap összefüggés megfordíthatatlan, de az őket ellentétévé tévő páratlan-páros gnómón éppen az egész táblázatrendszer belső logikájába maradéktalanul beleillik: a négyzet, mint a páratlan számok és a téglalap mint a páros számok képviselői lesznek ellentétessé. A „*páratlan-páros*” ellentéte itt új formában, de rejtetten ismét megjelenik. Ez a kategóriapárok közötti szoros, egymásba átmenő természetére hívja fel a figyelmünket.

BALRA: FÉRFI, JOBBRA: NŐ

Különösen figyelemre méltó ebből a szempontból is a „*férfi-nő*” és a „*bal-jobb*” kategóriapár.

A „*hím-nőstény*” és a „*jobb-bal*” között említésre méltó, történelmileg szoros kapcsolat van: az ősi, duális törzsi rendszerben gyökerező felfogás. Ezeknek az ősi szerkezeteknek a maradványai és hagyományai pedig legtovább éppen Megalé Hellaszban őrződtek meg. Ennek alapján mondhatta Steiger Kornél: „*Az itáliai filozófia paradigmaticus ellentéte... a hím-nőstény oppozíció.*”⁶⁰ Aktuális kapcsolatukra a krotóni orvosi iskola eszméiből és Parmenidész 17. fragmentumából következtethetünk. Parmenidész így fogalmazza meg:

*Jobbra a fiúkat, balra a lányokat...*⁶¹

és ezt mondja a 18. töredékében:

*Midőn az asszony és a férfi összekeveri a szerelem magját,
az erő, mely a vénákban a különböző vérből alakít,
jó formált testeket alkot, ha jó arányú.
Am ha a magok összekeveredése után harcolnak egymással az erők,
és nem alkotnak egyet a testben, ahol a keverék van, akkor dühöngve
kettős maggal sújtják a szülőknek a nemét.*⁶²

Magyarázatul ezt kapjuk: „*Az archaikus embriológiai tanítások szerint a szülők jobb oldalával kell a fiú, bal oldalával a lány születését kapcsolatba hozni.*”⁶³ Mind történelmileg

⁵⁹ „*A 'gnómón' – köznapi jelentésében a napóra mutatója – a geometriában egy nagyobb és egy kisebb négyzet közti különbség, ha a kisebb úgy van egész területével a nagyobbikban, hogy egyik csúcsuk egybeesik... a gnómónnal megnagyobbított négyzet is négyzetet alkot, tehát a mennyiségváltást – példánk esetében: növekedést – nem kíséri változás, azaz mássálevés.*” (Szalai Sándor: Jegyzetek. In: Arisztotelész: Kategóriák. 83. old.)

⁶⁰ Steiger Kornél: A korai görög filozófia néhány alapfogalma. In: Világosság. 1984. 12. sz. 795/b. old. A „*férfi-nő*” oppozíció e kitüntetett helyzetéből korántsem következik, mint véli Kerényi Károly, hogy Püthagorasz és a püthagoreusok természetfilozófiájának „*Központjában az embriológia s az emberi élet eredete iránti érdeklődés áll.*” (Kerényi Károly: Az örök Antigoné. In: Uő. Az örök Antigoné. Vallástörténeti tanulmányok. Páidon. 2003. 288. old.)

⁶¹ Parmenidész B 17.

⁶² Parmenidész B 18.

és eszmeileg, mind a népi hagyomány és a korabeli tudományosság a férfiúi elvet a jobb, a női elvet pedig a bal oldalhoz köti. Így adódik ez a sorrend: nő és férfi.

Nem így a táblázat készítője, ő megfordítja a történelmileg rögzült hagyományos viszonyt, s a táblázat logikája szerint a férfiúi elvet a bal, a nőit viszont a jobb oldalon helyezi el: a páratlan, baloldali számok a hím-számok, a páros, jobboldali számok a női számok.

EGYMÁSBA ÁTMENŐ KATEGÓRIÁK

Egész Keleten nagy szerepe volt a férfi-női oppozíció értelmezésében az egyes-kettes és a páratlan-páros megkülönböztetésének.⁶⁴ Az egyes a férfiúi elvnek, a kettes a női elvnek felel meg. Az egy a nemzőerőhöz, a kettő a befogadáshoz, az elszenvedéshez kapcsolódik.⁶⁵ A páratlan számok pedig a férfi számok, a párosok viszont a női számok, ami végül a „mozgásnyugalom” ellentétéhez vezet el.⁶⁶

A Hold a görögöknél is női, a Nap pedig férfiúi istenség. A Nap és a Hold szembeállása, ami pedig egybeesik a „világosság-sötétség”-gel, összekötődik „férfi-nő” oppozícióval. De nemcsak azzal, mivelhogy, mint Arisztotelész megjegyzi, a püthagoreusok szerint „van jobb és bal az égbolton”.⁶⁷ A „jó-rossz” és a „világosság-sötétség” ellentétpárok esetében a „jó” a „világosság”-gal, a „rossz” pedig a „sötétség”-gel állnak párban, miként eredeti ellentétpárjaikkal, ezek is összeillenek egymással. A világosság mindenki számára jót, az életet jelenti, a sötétség a rossz párja, s mint ilyen, az elmúlásnak, a halálnak a jelképe.⁶⁸

Kiderül, a „jobb-bal” és a „férfi-nő” oppozíció a mitológia mellett a kor tudományosságára, a kozmológiára, az orvoslásra és a matematikára is támaszkodott.

E példák érzékletesen mutatják, hogy az ellentétek és az ellentétpárok oldalai nem csupán egymáshoz, hanem a többi kategóriapárral is többszörösen összekapcsolódnak. Nevezük ezeket keretösszefüggéseknek, amelyek még mélyebben mutatják, mint az eddigiek, hogy a kategóriatáblázat olyan egységes egésznek bizonyul, amelyet a többszörös összefüggések bonyolult koordinációja és szubordinációja fon egységes egészszé.

Mint a hím-nőstény kategóriapár (Steiger) a nyugatiaknak, hasonlóképpen a kategóriák táblázatokba rendezése hasonlóképpen a Megalé Hellaszban működő gondolkodóknak - közelebbről a püthagoreusoknak, pontosabban egyik iskolájának, a „mások”-nak – kezdeményezése, és ilyenképpen történelmi érdeme.

A felcserélhetetlenségnek és megbonthatatlanságnak van még egy feltétele, bizonyos, meghatározott típusú ellentétek, amelyeket nevezünk valóságos-kategóriapároknak. Az a

63 Steiger Kornél: Jegyzetek a fordításhoz. 46. jegyzet. In: Világosság. 1972. 2. sz. 85/b. old. Egy orosz menyasszonysírató ugyanígy: „Lépj hát, férfi nem, ide, jobb kéz felől, / női nem pedig bal kéz felől.” (Ivanov: Páros és páratlan. 125. old.)

64 Vö. Bachofen: Az anyajog. In: Uő. A mítosz és az ősi társadalom. Gondolat Könyvkiadó. 1978. 177. old.

65 Vö. Bachofen: Az anyajog. 239-240. old.

66 Idézzük Spenglert: „A görög matematikusok már a *σώμα* szót is a 'matematikai test' értelmében használják. A jogi nyelv, másfelől ugyanezt a szót – ellentétben a dologgal – a személy megnevezésére használja (*σώματα και πρόσωπα: personae et res*). Ezért van az, hogy az antik szám, amely egész és korporális, akaratlanul is arra törekszik, hogy kapcsolatba lépjen a testi ember, a *σώμα* megszületésével. Az 1. számot még alig tekintik valódi számnak; ez az *ἀρχή*, a számsor ősanynaga, az összes tulajdonképpeni szám – s ennél fogva minden mennyiség, mérték és dologszerűség – eredete. A pythagoreusok körében – egyre megy mely időszakról van szó – az 1. szám jele egyúttal az anyaölnek – minden élet eredetének – is szimbóluma volt. Éppen ezért a 2, az első tulajdonképpeni szám, amelyik megkettőzve az 1-el, a férfiasság elvével kerül kapcsolatba, s jele a phalloszt utánozta. Végezetül a pythagoreusok szent száma a három, a férfi és a nő egyesülésének aktusát, a nemzést jelölte – könnyen érthető, hogy a görög ember erotikusan értelmezte a mennyiséggyarapítást, mennyiségteremtés ama két egyedüli folyamatát, ami számára értékes volt, vagyis az összeadást és a szorzást –, s ennek jelét a két első számjel egyesülése képezte. Ebből kiindulva új megvilágításba kerül az a már említett mítosz, ami az irracionális szám felfedezésének bűnéről szól. Az irracionális szám... alkalmazása az istenek által létesített, organikus-testi, világnemző rend szétzúzását jelentette.” (Spengler: A nyugat alkonya. In: Existencia. 1991. 1-2. sz. 259. old.)

67 Arisztotelész: Az égbolt. 284b,5-10. In: Uő. Az égbolt. Akadémia Kiadó. 2009.

68 Arisztotelész erről így nyilatkozik: „az élet azokhoz a dolgokhoz tartozik, amelyek önmagukban véve is jók és kellemesek az élet ugyanis meghatározott valami, s ami meghatározott, az a jó természetű dolgok rendjébe tartozik. S ami természettől fogva jó, az az erkölcsös embernek is jó: ez az oka annak, hogy az élet mindenkinek kedves. Hanem persze nem a gonosz, romlott és fájdalmas életre kell gondolni, mert az ilyen élet határozatlan, akárcsak a hozzá tartozó tulajdonságok.” (EN. 1170a)

lényeges természetük, amire Arisztotelész mutatott rá: „*az ellentétpárok egyik tagja is elegendő arra, hogy önmagát és ellentétét is megítélje.*”⁶⁹ Ilyen a „véges-végtelen”, az „élő-élettelen”, a „páratlan-páros”, a „nyugvó-mozgó” és mások. Ezek a táblázat csontvázát alkotják. Ezek tartják össze a táblázatot, ad neki szilárdságot, mert a más típusú ellentétek, ilyen például az elemzett „egy-sok” is, kevésbé kötöttek, tulajdonképpen átfordíthatók és ezzel újabb összefüggésbe helyezhetők, változékonyabbak.

A VÉGTELEN

A „*mások*” a legelvontabb matematikai összefüggések egyikéből indultak ki, mert a véges mellett magából a végtelenből, mint Anaximandrosz teszi, tulajdonképpen nem lehet kiindulni. Belőle sehová sem lehet eljutni, a püthagoreus matematika ugyanis a végesek matematikája. A végtelen nem is szám annak eredeti értelmében, mert „*A végtelen szám ugyanis se nem páros, se nem páratlan, - a létrejövő szám pedig vagy páros, vagy páratlan.*”⁷⁰ Arisztotelész figyelmeztet rá, hogy „*nehézségbe ütközik a végtelen tanulmányozása, mert akár létezik, akár nem, mindkét föltevésből sok lehetetlenség következik.*”⁷¹

A korai keresztény kritikusok és apologéták mindezt a maguk módján a püthagoreizmus szemére hányják: „*Nincs tehát – írja Jusztin – sok keletkezésnélküli valóság, mert akkor, ha köztük levő különbségek okait nyomoznád, nem találnád meg, hanem a határtalanba jutna minden gondolat, végül kifáradva valamikor egy keletkezésnélkülirel megállnál és ezt neveznéd a mindenség okának. – És mindez rejtve maradt Platón és Püthagorasz előtt?*”⁷² Még határozottabban fogalmazott Antiochiai Theophilosz: „*nem is kezdetnélküli a világ, hogy benne minden magától működne, min Püthagorasz és a többiek okoskodtak.*”⁷³

Egy bizonyos, ebben a kezdetben – véges-végtelen -, éppen mint a tíz arkhé összességében sincs semmiféle isteni elv, semmiféle isten-szerep, miként, mint majd látjuk, ezeknek a szubsztanciákba való átmenetében sem működnek isteni erők. A kategóriatáblázat kidolgozói ezzel a püthagoreizmus ateista tendenciáját következetesen érvényesítették.

„*És a [püthagoreusok szerint] a végtelen a páros, mert a páratlantól körülveve és határolva ez adja a létezők számára a végtelenséget. Ennek jele az, ami a számok körében történik, ha ugyanis az egy köré állítunk **gnómont**, akkor mindig ugyanazon alakzat jön létre, ha másképp állítunk, akkor mindig más.*”⁷⁴ A végtelenség tehát beleszövődik a táblázat ellentétpárjaiba. Önálló alakzat és a többi alakzat rejtett tartalma.⁷⁵

Köztudomású, hogy „*perasz*” és az „*apeiron*” értelmezése, és természetesen fordítása nem csupán a véges és a végtelen lehet, értelmezik és értelmeztük határoltnak és határtalannak, megismerhetőnek és megismerhetetlennek, bizonyos esetekben a legmegfelelőbb a meghatározott és meghatározatlan lehet. Ezek közül szótárilag csak a véges-végtelen, illetve a határolt-határtalan igazolható. Érdemes lesz ezekre a lehetőségekre mindig is figyelemmel lenni annak ellenére, hogy majd a táblázat további elemzése „**A TÁBLÁZAT KERETÉ**”-ben igazolja, hogy a véges-végtelen, illetve a határolt-határtalan kategóriapárnak szinte kizárólagos helye van a táblázatban.

A TÁBLÁZAT KERETE

A kategóriapárokat ölelő „*véges – végtelen*”, azaz a legelvontabb matematikai meghatározottság egyikétől jutunk el egy konkrét geometriai összefüggéshez: „*négyszet – téglalap*”. Ha a táblázatot onnan a matematikai, innen pedig a geometriai öleli körül, akkor ez a püthagoreus irányzat számára az egész világ fogalmi megragadását, a létezők egészének átölelését jelenti. Ugyanakkor kiderül, hogy a táblázatot két olyan kategóriapár nyitja és zárja,

69 Arisztotelész: A lélek 411a.

70 Met. 1084a.

71 Phys. 203b30.

72 Jusztinosz, Szent: Párbeszéd a zsidó Trüfönnal. V.4. In: A II. századi görög apologéták. Szent István Társulat. 1984.

73 Theophilosz: Autolükoszhoz. III,26. In: A II. századi görög apologéták.

74 Phsy 202b.

75 Vö. Phys 203b15-30.

amelyek ugyan a táblázat szerves részei, de nem igazi ellentétpárokként szolgálnak keretül a többi kategóriáknak.

Láttuk, hogy mind a nyitó, mind a záró kategória-pár önmagában áll, egyiknek sincs párja, miközben a többi nyolc ellentét egymással beszédes párban áll. Ez a táblázat logikájának ellentmond, ha ellentmond.

Vizsgáljuk meg, mennyiben oldható fel ez az ellentmondás?

Az egyik a „kezdet”, a másik a „vég” mindenképpen feltételezik egymást: mint minden „kezdet”-ben ott van a „vég” elvont lehetősége, s miként minden „vég” nem más, mint a „kezdet”-ben megfogalmazódott lehetőségek kibontakozása. Ebben a konkrét esetben is a „kezdet” és a „vég” ölelkezik egymással, vagyis konkrétabban: ölelkezik egymással a püthagoreus *matematikai* és *geometriai* szemlélet. Ennek az „ölelkezés”-nek pedig konkrét formája az eleddig önmagában, pár nélkül álló „véges-végtelen” és a „négyzet-téglalap” kategória-pár egybekapcsolódása. Nem sérül tehát a táblázat logikája, nem marad egyetlen egy kategória-pár sem pár nélkül, ha a „kezdet”-et és a „vég”-et egymással párba állítjuk így:

véges-végtelen
négyzet-téglalap

Ugyan nyolc ellentétpár választja el őket egymástól, mégis összefüggnek és párt alkothatnak és alkotnak egymással. Nézzük meg, hogy milyen következmények fakadnak párba állításukból. Az eredmény: a kategória-táblázat *önmagába* zárul, *körre* zárul össze. Nem mellékes, ha megjegyezzük, hogy az „απειρος” szótári jelentése sok más mellett: „vég nélküli; amiből nem lehet kijutni (háló)” és „kerek (kör, gyűrű)”. Az ebből fakadó következmények messzemenők.

Az egyik következmény, hogy az a szinte magától értetődő és bizonyítható állítás, hogy a felsőbb kategóriapárok meghatározó és meghatározott viszonyba állnak az alájuk tartozókkal, ezzel elesik. Világossá válik, hogy a körben álló kategóriapárok mindegyike egymással meghatározó és meghatározott viszonyban áll, azaz hogy minden egyes kategóriapár a többi által meghatározott, s általa határozódik meg az összes többi. A kategóriapároknak ez a kölcsönös, egymástól való függősége egy egységes és megbonthatatlan egészé cementezik a táblázatot.

A függőségek hálózatának eredménye többek között az, hogy a négyzet-téglalap kategóriapárt egyáltalán ellentétpárként tudtuk értelmezni, noha tulajdonképpen nem ellentétesek.

Továbbá a táblázat körre zárulásával vált nyilvánvalóvá, hogy a „perasz”-t és az „apeiron” opozíció közül a véges-végtelen, a határolt-határtalan, megismerhető-megismerhetetlen vagy pedig a meghatározott-meghatározatlan értelmezés és fordítás a legmegfelelőbb. Miként Arisztotelész írja: „a foglalat nélküli gyűrűket is 'végtelennek' mondják, hiszen [a körön haladva] mindig van valami további, amit még megfoghatunk. Persze [a gyűrűt csak] hasonlatképp nevezik így, nem a szó eredeti jelentése szerint, mert [ahhoz, hogy valami végtelen legyen] nemcsak ennek kell teljesülnie, hanem annak is, hogy ugyanazt sohasem vehetjük [még egyszer]. Csakhogy a körvonalon nem így van, hanem mindig csak egymást követő [két rész] különbözik egymástól.”⁷⁶ Ebben a gyűrűvé összezáródó táblázatban azonban megszűnik, megoldódik a „végtelen”-nel kapcsolatos problémánk: a véggel szemben ott állhat – persze csak a „gyűrű” végtelensége értelmében - a *végtelen*, és ezzel elesik az apeiron minden másfajta „fordítása”, értelmezése, amelyeket legfeljebb munkahipotézisekként, ideiglenesen használhattunk és használhatunk. Az utóbbi igazolódik, mivelhogy a további ellentéteknek mind a két eleme lényegüket tekintve végesek, a körbezárulással a „végtelen” is végesnek bizonyul, noha sohasem jutunk a végéhez. Így jön létre igazából az ellentétek táblázatát alkotó opozíciók közötti összhang.

A gyűrű unalmas végtelensége a „rossznak” mondott végtelennek egyik alakja, de kérdés, hogy körbejárásink során mindig ugyanazt a pályát írjuk-e le, vagy pedig időnként változót, ami attól függ, hogy a kategóriapárok és struktúrájuk statikus vagy dinamikus architektúra vagy sem. Ha valamelyik kategóriapár súlya vagy elemének jelentősége megváltozik, akkor az kihathat az összes többire is, s ezzel változik az egész mint arkhé, s

természetesen az általa meghatározó szubsztanciákra is. Mindezt azonban a rendelkezésünkre álló anyagok alapján eldönteni nem lehet.

Előlegeztük a „**TOVÁBBI HATÁROK**” cím alatt, hogy magából a táblázat sajátosságából fakad, hogy kizárja mind az ellentétek sorának további, vég nélküli folytatását, mind pedig az ellentéteknek fontosságuk, illetve bármilyen más megfontolásból történő csökkentését. S itt a probléma feloldása: a körbe bezáruló táblázat *megbonthatatlan* egész.

Mindezek végül is azért érdekesek, mert ugyan a táblázat tíz kategóriapárra korlátozottsága a tetrakhtüszre megy vissza, de minél jobban beletekintünk a táblázat elemeinek összefüggéseibe és minél inkább a táblázatot a maga egészében vesszük számításba, annál inkább formálissá és felesleges hivatkozási alappá válik a tetrakhtüsz, s a táblázat önmagát igazolja.

A TÁBLÁZAT STRUKTÚRÁJÁRÓL

Az eddigiek alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kategóriatáblázat jól átgondolt rendezettségének legszembetűnőbb vonása, hogy részben *plurális* – tíz kategóriapár -, részben *duális* – a táblázat jobb és baloldala – rendszert alkot.

Itt nem az egyes kategóriapárokról van szó, hanem arról, hogy a kategóriapárok egymásutánja nem véletlen, hanem most már megfejtett logikailag szükségképpen sorban állnak.

Jelenti azt is, hogy a táblázat baloldalán álló kategóriák (véges, egység, páratlan, jobb, hím, nyugvó, egyenes, világosság, jó és négyzet), hasonlóképpen a jobboldaliak (végtelen, sokaság, páros, bal, nő, mozgó, görbe, rossz és téglalap) nem véletlenül kerültek egy és ugyanazon oldalra, ugyanis kapcsolódnak egymáshoz, összefüggnek egymással, egymást helyenként akár helyettesíthetik is.

Hozzátehetjük, hogy a táblázat mind vertikálisan, mind pedig horizontálisan bizonyos szimmetriát mutat. *Vertikálisan* az együvé tartozást, *horizontálisan* a szembenállást látjuk. Mondhatjuk úgy is, az egyik oldal a *pozitivitást*, a mási a *negativitást* fejezik ki. Jól kifejezi ezt Arisztotelész egy helyütt: „Az ellentétpárok tagadó elemeit magába gyűjtő oszlopokban lévő elvek, mivel a hiány [vonását viselik magukon], csakugyan meghatározhatatlanok, mert ezeknek az elveknek egyikére sem áll, hogy valamely egyedi létező, vagy hogy valamilyen minőségű, és a többi lét-osztály egyikébe sem sorolható.”¹⁷

Emezekből következnek azok a strukturális vonások, amelyek a legjellegzetesebbek.

Az *első* szerkezeti sajátosság, hogy az ellentétpárok elemei *megfordíthatatlanok*, megfordításuk vagy hamis eredményhez vezet, vagy szubjektívizmushoz, vagy értelmetlenséghez.

A *második* koordinációs elv, amit „*keresztösszefüggés*”-nek neveztünk, a párba rendezett oppozíciók egymásba történő átmenete. Ezek kötik össze egymással az egyes ellentétpárokat, s mutatják meg, hogy kölcsönösen feltételezik egymást.

A *harmadik*, amit láttunk, hogy az ellentétek – kivétel közülük táblázatot nyitó véges-végtelen és a táblázatot záró négyzet-téglalap – egymással párba állíthatók, s *kölcsönösen megvilágítják* és *meghatározzák* egymást.

A táblázat *negyedik* és különböző értelemben az egész táblázatot meghatározó összefüggés, hogy a táblázat nyitó és záró kategóriapárja egymással egybekapcsolódik, s általa a kategóriatáblázat mintegy *körre zárul*. A táblázat megbonthatatlaná válik, belőle oppozíciók kiemelésével vagy újabb opciókkal való kiegészítése összeomlásához vezetne.

Nem vélheti senki sem, hogy mindez, hogy ez az összetett struktúra, noha átgondolt, de ugyanakkor nem teljesen tudatos alkotás. Tartalma bizonyára több püthagoreus nemzedék vitájából és együttgondolkodásából kristályosodott ki: következésképpen részleteiben tudatos megfontolásokkal van dolgunk, egészében azonban „*ösztönös*” a felépítettsége, amiből mi elemeztük ki a rendszer rejtett összefüggéseit. Ezen belül is a „*hurok*” az a maximum, amit jelen elemzésünk az ellentétek táblázatból kibonthatott.

A táblázat belső szerkezete tehát korántsem szegényes, nem olyan, mint amit éppen csak határozatlanul odavetettek, hanem sokkal inkább jól átgondolt, logikailag egységes, befejezett egészé szerkesztett.

DE NEM AZ ELLENTÉTEK TÁBLÁJA!

Amikor a püthagoreizmus és a püthagoreus „mások” szemléletbeli különbségét vázoltuk, a legjelentősebből még nem esett szó.

Igaz az, hogy „Nyilvánvaló tehát, hogy valamiképpen mindenki alapelveknek tartja az ellentéteket. Ez érthető is, mert az alapelvek sem egymásból, sem másokból nem lehetnek, belőlük van minden. Az elsődleges ellentétekre csakugyan állnak ezek: egyrészt mivel elsődlegesek, ezért nem másokból, másrészt mivel ellentétesek, ezért nem egymásból valók.”⁷⁸ S valóban a táblázat mind a tíz eleme így vagy úgy ellentétes összefüggésnek bizonyul, s ennek alapján Hornyánszkyhoz hasonlóan Schofield is „ellentét-táblázat”-ról beszél, nemkülönben ez ideig mi is ebből a szemszögből elemeztük a táblázatot egészében és egyes elemeiben egyaránt. Ez az igazság egyik oldala; a másik: a táblázat korántsem valamiféle *ellentét-táblázat*! Ez mit sem von le abból az értékéből, hogy a püthagoreusok „másik” irányzata nagyban előbbre vitte az ellentéteségről alkotott korabeli ismereteket.

A kategóriatáblázat tehát nem az ellentétek tízre korlátozott listája, mint általában vélik, s amiért leginkább kárhoztatják, hanem a világszerkezetet képező arkhéknak, princípiumoknak, alapelveknek a táblázata, a létkategóriák összefoglalása. Az arkhé a „mások” számára nem egy elem, nem is négy – víz, tűz, levegő, föld –, mint az ionoknál, nem valamiféle végtelen, meghatározatlan apeiron, mint Anaximandrosznál, s nem egy-egy meghatározott szám, mint a közkeletű püthagoreusoknál, hanem tíz ellentétpár képezi az arkhéknak összességét. Az „ellentétek a létezők elvei”.⁷⁹

A „mások” koncepciójának ismertetését Arisztotelész így folytatja: „az elemeket az anyag formájában tételezték, mert azt mondják, hogy belőlük mint alkatrészekből tevődik össze és alakul meg a szubsztancia.”⁸⁰ Helyesen látja Steiger Kornél, hogy e püthagoreus elmélet „a világ dolgait tíz ellentétes ellentétpárra vezeti vissza”.⁸¹ Ezért érthetetlen Hegel érzéketlensége, hiszen miképpen a klasszikus német filozófia, Kant és Hegel, éppen ezek a püthagoreusok azok, akik az ókoriak közül egyedüliekként az alapösszefüggések ellentmondásosságából vezették le az összes többi kategóriát.

Tíz alapelv, tíz arkhé van, de nem össze-vissza egymás mellett vagy szervesen következnek egymás után, hanem mind vertikálisan, mind pedig horizontálisan összefüggnek egymással, egymásba átmennek, egységes rendszert alkotnak. Eppen ezért a tíz kategóriapár nem külön-külön, hanem együtt képezik a létezőknek egységes kezdetét: az arkhét. Hogy a rendszeren belül mikor és melyik kategóriapár a meghatározóbb, vagy egyáltalán beszélhetünk-e ilyen erőeltolódásokról, azt nem tudjuk, de nem zárhatjuk semmiképpen sem ki.

A tíz kategória-párból összecementeződő **arkhérendszer** a hagyományos arkhé-felfogásoktól nem csupán ebben különbözik. A „víz”, a „levegő”, a „tűz” és a „föld” még abban az esetben is, ha nem egyszerűen víznek, levegőnek, tűznek vagy földnek, hanem ilyen minőségű elveknek vesszük is azokat, akkor is **konkrét anyagfajták**, az összes többi létezőnek a kezdete és eleme. Ezek mellett és tőlük különállóként vetik föl (kik?) a mozgás elvét vagy elveit, mint például a sűrűsödést és ritkulást. Itt ezzel szemben nem konkrét anyagminőségekről, anyagokról, hanem anyagi mennyiségi és minőségi viszonyokról van szó, amelyek között, tehát magában az arkhérendszerben, annak szerves részeként ott találjuk a mozgás elvét is.

A „mások” arkhészerkezete ugyancsak különbözik a püthagoraszi arkhészemlélettől. Ebben nem a konkrét anyagminőségekkel, hanem a **konkrét mennyiségekkel**, a **számokkal** áll

78 Phsy 188a26-29.

79 Met 986b.

80 Met 986b.

81 Steiger Kornél: A korai görög filozófia néhány alapfogalma, In: Világosság. 1984. 12. sz. 769. old. Mivel ezt a püthagoreizmusra, mint olyanra érti, ezért nem áll meg a jelen vonatkozásában az a megállapítása, hogy „Ennek az arkhé-elméletnek rész ellentétpár... az a tanítás, hogy a számok elemei egyúttal elemei minden dolognak.” (uo.)

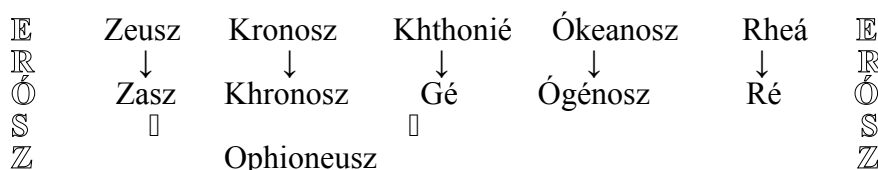
szemben hasonlóan mint a tíz kategóriapár együttese áll, amely a minőségi viszonyok mellett a mennyiségi viszonyokat is determinálja.

S végül, Anaximandrosz, aki azért, hogy elkerülje mind a konkrét anyagokból, mind a konkrét mennyiségekből való kiindulást, velük szemben az apeiront, a végtelent, a határtalant, a meghatározatlanlalt állította. Hogy a meghatározatlanból hogyan lesznek a meghatározottak, a végtelenből a végesek, a határtalantól a határoltak, annak tisztázásával Anaximandrosz adós maradt. Az oppozíciós kategóriapárok rendszere egyrészt tartalmazza Anaximandrosz elvét, az „apeiron”-t, de úgy, hogy ellentétét is, a „perasz”-t, a végeket, a határoltat, a meghatározottakat is; és tartalmazza azokat a közvetítő kategóriapárokat is, amelyekkel együtt determinálja a létezőket.

LÉTSZINTEK

Ennek a sokkrétű hatásnak, csak egyetlen egy szeletét emeljük ki.

A különböző létszintek először szüroszi Phereküdesz teológiai, mitologikus filozófiájában merült föl. A létszintek sémája nála megközelítően a következő:

Többek ebben etimologizálást látnak, s ezzel megrekednek a felszínen, pedig jelentős a megkülönböztetés húzódik meg a nevek között. A létszintek közül a **preegzisztencia** az egyik szint (Zeusz, Kronosz, Khthonié, Ókeanosz, Rheá) az **egzisztencia** pedig a létezés második szintje (Zasz, Khronosz, Gé, Ógénosz, Ré). Közöttük az egyik szintről a másik szintre, az olümposzi istenek szintjéről a valóságos létszintre történő átmenetet az Erósz, a Szerelmelem biztosítja.

Ugyan nem szokás ebben az összefüggésben tárgyalni és értelmezni szamoszi Püthagorasz feltételezett tanítását, de a valóság és a mögötte létező és a minőségeket determináló számvilág kettőssége, a valóság mögött kialakuló számmissztikai háttér megint csak duális világszerkezetre utal. (Csak mellékesen és feltételesen kérdezzük: a 10 szent szám mellett a püthagorasz „Föld” és „Ellenföld” hipotézise mögött nem állhat-e Phereküdesz „Khthonié” és „Gé” példája és viszonya? Az Ellenföld: Antikhthon.)⁸²

A szamoszi filozófus kezdeményezését valószínűleg Szamoszt is megjárta, majd Megalé Hellaszba kivándorolt kolophóni Xenophanész, költő és filozófus gondolta tovább:

*Egy isten, ki az isteni s emberi nem legerősbje,
ám a halandóknak formára sem, észre se mása.*⁸³

A két szint közül az egyik tehát az „Egy isten” szintje, a másik pedig „az isteni és emberi nem” szintje.

Az „isteni nem” a föld, a víz (a tenger), a szél, a Nap, a szivárvány, azaz a természet jelenségei, a természeti erők, a „Minden”. Az „emberi nem” csalódásban él: egyrészt az „Egy isten”-t a maga képére képzelel el, születőnek, mozgónak, hogy alkata, hangja, ruházata stb. emberi; másfelől pedig senki sem tudja biztosan és érti az „isteni nem”-et, a természeti világot, a „Minden”-t, mert minden ott van a látszat, minden tudásunk csak a valóra hasonló vélekedés.

Parmenidész ugyanezzel a problémával küzdve dolgozza ki a maga kétszintes elméletét: a létező szintjét és a vélelmek, a vélemények, a tévelygések, a szavak csalárd rendjének szintjét.

Mindezekben a **lényeg – jelenség – látszat** problémája, s megoldási kísérleteit láthatjuk. E püthagoreus iskola kategóriatáblázata ezek ismeretét feltételezi, s egyben

⁸² „Prótagonost senki se látta szemtől szembe, csak a szent Éj. Az összes többi lények csak a fényt csodálták, amit magából árasztott. Ő teremtette az Eget és a Földet, s teremtett egy másik földet is: a Holdat.” (Kerényi Károly: Történetek az istenekről és az emberiségről. In: uő. Görög mitológia. 79. old.)

⁸³ Xenophanész B 23. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalészról Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó 1992.

bírálatukat képezi, megoldásaként elkerüli mind a mitologikus formákat (Phereküdesz), mind pedig a szkepticizmust (Xenophanész, Parmenidész). A kidolgozott arkhérendszer egyfelől, másfelől pedig a belőle kialakuló mindenség a létezés két szintje, ahol a kategóriapárok rendszere – a kategóriatáblázat - alkotja a létezés preegzisztens szintjét, a szubsztanciákból kiinduló mindenség pedig a maga sokszínűségével az egzisztencia szintjét képezi.

A NÉGYSZÖGLETŰ ERÉNY

E tíz arkhé-ellentétből alakul ki minden. Ezek éppen tíz kategóriával írhatók le, és pedig a szubsztancián kívül még a mennyiség, a minőség, a viszony, a hely, az idő, a helyzet, a birtoklás, a cselekvés és végezetül az elszენvedés is.⁸⁴ Közülük Arisztotelész a „**Metafiziká**”-ban csupán csak a szubsztanciát említi, a többieket a „**Kategóriák**”-ból vettük. Természetesen semmi sem bizonyítja, hogy a kategóriát kidolgozó püthagoreusok a szubsztanciák mellett éppen ezekkel, az Arisztotelész által felsorolt kategóriákkal írták le a valóságos természeti és társadalmi létformákat, ugyanakkor ezek teljes vagy részleges egybeesését sem lehet kizárni.

Ha a szubsztancián kívül nem ismerjük is a táblázatot követő létformákat, majdnem bizonyosra vehetjük, hogy azok sorából semmiképpen sem hiányozhatott a mennyiségi meghatározottság, nem hiányozhattak a számok. Ezt valószínűsíti a négyszögletű erénnyel bíró négyszögletű férfiú fogalma is. Ezzel kapcsolódnak a „*más*” püthagoreusok a püthagoreizmus egészéhez, ez teszi őket püthagoreusokká.

Mondják: „*tíz kontrér ellentétpár... van, s ebből - a mean segítségével - minden dolog levezethető.*”⁸⁵ Nem tudjuk. A püthagoreusok többségére talán találó, hogy a „*mean*” segítségével hidalja át a számoktól mint arkhéktól a szubsztanciáig történő átmenetet,⁸⁶ Arisztotelész is hajlik a „*mean*”-nak mint a szélsőségek közötti harmadiknak, a középnek, a különösnek szerepét magyarázó elvként etikája középpontjába állítani.⁸⁷ A háromszlopú táblázat háttérében ez áll: „*a rosszaságot a túlzás és a hiányosság, az erényt pedig a középhatár jellemzi... Az erény tehát olyan lelki alkat, amely az akarati elhatározásra vonatkozik, abban a hozzánk viszonyított középben áll, amely egy szabálynak megfelelően határozható meg, mégpedig azon szabálynak megfelelően, amely szerint az okos ember határozná meg. Középhatár két rossz között, amely az egyik a túlzásból, a másik a hiányosságból ered; s a középhatár azért is, mert míg az egyik rossz a kellő mértéket túllépi, a másik pedig azon alul marad.*”⁸⁸

Azt azonban nem tudjuk, mert nem tudhatjuk, hogy a püthagoreusok e külön álló vagy csak a többitől elkülönülő irányzata, amely tíz arkhéból vezet le mindent, milyen elvek alapján teszi ezt. Nem tudhatjuk, mert hozzájuk köthető ilyen levezetések nem ismerünk, legfeljebb ha egyetlen egyet, a már korábban említett döbbenetes, mellbevágó, szédületes a „*négyszögletes erény*”-t, (amelyet Szimónidész egyik költeményében őrzött meg számunkra), valamint hordozóját, „*a négyszögletű és feddhetetlen férfiút*”.⁸⁹

A közgondolkodásban, a mitológiában és a költészetben, az eposzokban, a lírában és drámában, a hét görög bölcs gnómáiban már korábban fölvetették a követendő erényeket. Ebben nem Püthagorasz az elsőbbség. Amiben az élen járt, hogy az erényeket nem külön-

84 Vö. Kategóriák.1b25-2a1.

85 Mészáros Milán – Molnár Pál: Az ellentétek ontológiája a mechanikai mozgás leírásában. In: Magyar Filozófiai Szemle. 1968. 3-4. sz. 475. old.

86 Már a τετραχτης (tetrakhtisz) esetében is találkozunk az ellentétesség mellett vagy azon belül egy hármassággal: „*A szám elemei pedig a páros és páratlan... az egy pedig, amely mind a kettőjükhez tartozik <mint virtuális szám> páros is, meg páratlan is.*” (Met 986a.). Nézzük, tehát ezt a hármasságot: páratlan-egy-páros.

87 Talán Anaximenész vetette fel először a hármasságot: „*Akik azt tanítják, hogy a világegyetem örökkévaló, azaz egyetlen, keletkező és mulandó világot fogadnak el, tehát nem örökösén ugyanazt, hanem bizonyos időszakonként más és más lesz.*” (Anaximenész A 11. In: Görög gondolkodók 1. köt. Thalészról Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.). Nézzük, tehát ezt a hármasságot: keletkező-örökkévaló-mulandó.

88 EN 1106b-1107a.

89 „*A négyszögletű és a feddhetetlen kifejezés Szimónidész egyik költeményéből származik. Ebből a töredékesen ránk maradt költeményből idéz Platón Prótagorasz c. dialógusában néhány sort.*” (Simon Endre: Jegyzetek. In: EN 316. old.). Az idézett verssorok Platónnál: Prótagorasz. 339ac. In: Összes művei. 1. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.

külön vette nagyító alá, hanem az erényekben megnyilvánuló **erényességet** kereste, s találta meg a páros számok szorzatában: a **négyben**.⁹⁰ A módszertani kiindulása meghatározott előrelépés. Az elméleti alapvetés – matematizálás – lerontja a helyes kiindulópont adta lehetőségeket. Arisztotelész jogos ellenvetései ellenére elismeri Püthagorasz érdemeit.⁹¹ Minderről ezt mondja: „Elsőként Püthagorasz vállalkozott arra, hogy az erényekről beszéljen, de nem szólt helyesen. Mert amikor az erényeket a számokra vezette vissza, akkor az erényeket nem a nekik megfelelő módon tanulmányozta, hiszen az igazságosság nem 'páros számmal szorzott páros szám'.⁹² Hasonlóképpen: „Mert a boldogságnak nem az a tulajdonsága, ami a páros számé, ez utóbbi ugyanis meglehet az egészben úgy, hogy hiányzik a részben, ám boldogságnál ez lehetetlen.⁹³ Etikája centrumában a jó és a rossz áll. Aki „ha egy magával jobbat fogad be, jót fog tapasztalni, ha pedig rosszabbat, jót fog cselekedni... Pythagoras is ilyeket tanít” – állítja Sztrabón.⁹⁴

A püthagoreus „mások” kapcsolódnak is, meg nem is a püthagorasz négyességhez, de nem a páros számok szorzatából, közelebről a kettes négyzetéből, a négyből indultak ki, hanem a kategóriatáblázat záró szembeállításából, a négyzet-téglalap összefüggéséből, pontosabban a négyszögből. Ezt Arisztotelész így adja vissza: „A boldog emberben tehát megvan az, amit keresünk, s éppen ezért egész életen át ilyen is marad: mindig vagy legalábbis mindennél gyakrabban azt cselekszi és azt szemléli szellemével, ami az erénynek megfelel: a sorscsapásokat is legméltóbban, mindenütt s mindenképp helytállóan éppen az igazán erkölcsös, a négyszögletű és feddhetetlen férfiú fogja elviselni.⁹⁵ Majd máshol egy kiegészítést tesz az eddigiekhez: „ha egy derék férfiről azt mondjuk, hogy a derék férfi 'négyzög', metafora jön létre, mert mindkettő tökéletes.⁹⁶ Amennyiben ezen a négyszög oldalon a táblázatból a **tökéletesek** állnak – állhatnak, hiszen a „περας” sok más mellett „tökéletesség”-et is jelent -, akkor arról van szó, hogy a négyzet magába ötvözi a „páratlan”-t, az „egység”-et, a „jobb”-ot, a „férfi”-t, a „nyugvó”-t, az „egyenes”-t, a „világosság”-ot és a „jó”-t, tehát mindazt, ami a táblázat szerint a **meghatározott** dolgok közé tartozik. Ebben Arisztotelész egyetértésére számíthatnak.

Arisztotelész metaforáról beszél, s jogosan minősíti így az ilyen akcidentsel bíró szubsztanciát, a négyszögletes embert és annak ilyen akcidentsel bíró, azaz négyszögletes erényét, de kérdéses az, hogy az elméletet kidolgozók is ilyennek vélték. A „négyzögletesség” számukra a **meghatározott** (azaz a baloldali) kategóriák összegeként a „tökéletesség” szinonimája, mint ahogy a „négyzet” a maga lényege szerint is tökéletes.

NÉGYSZÖGLETES FILOZÓFUSOK

Azt a filozófust vagy azokat a filozófusokat, akik összeállították a kategóriatáblázatot, ugyan név szerint nem ismerjük, de mégis joggal nevezhetjük őket „**négyzögleteseknek**”, azaz értelmezésükben erényeseknek, tökéleteseknek. Volt erejük összegezni és merszük újragondolni filozófiai elődeik – Anaximandrosz, Alkaios, Xenophanész, Parmenidész – munkásságának alapelveit, és voltak annyira vakmerők, hogy a püthagoreus körökben abszolút tekintélynek számító - „*authosz ephe*”, azaz „*Ő mondta*” – Püthagorasz-hagyományt

90 Mint Kerényi Károly kifejti, a négyes az „aranybotú” Hermész (vö. Homérosz: Himnuszok. XXIX. Hermészhez. 13.) ősi, szent száma, ami utal az isten khthónikus gyökereire és phallikus jellemzőjére (vö. Kerényi Károly: Hermész a lélekvezető. Az élet férfi eredetének mitológemája. Európa Könyvkiadó. 1984. 28-29. old.), születése szent napja a hónapok negyedik napja; szülőföldjén, Arkádiában a negyedik hónapot „*Hermaiosz*”-nak nevezték. Az egyedüli isten, akit megillet a **négyzögletűség**: „a négyesség a régiek számára a *Hermész-alak* legszilárdabb alkotórészei közé tartozik, ezt ismerik fel a hermák négyszögletes formájában is” (i. m. 28. old.). Hermész a vándorok, a kereskedők, a súly- s hossz mértékek istene, a tolvajok védnöke, a „*javak osztogatója*”. Az aranycombú Püthagorasz „*Hermész fiának tartották*” (Diogenész Laertiosz: A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. VIII.1. In: 2. köt. VI-X. könyv. Jel Könyvkiadó. 2007. Továbbiakban: DL) A négyszögletű erény hermészi erény, püthagoreus erény.

91 Lásd: EN 1133a. és Arisztotelész: Nagy etika. 1193b-1194a. In: Uő. Eudemoszi etika. Nagy etika. Gondolat. 175. Továbbiakban: NE); Arisztotelész: Politika.1301b-1302a. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984. (Továbbiakban: Politika)

92 NE 1182a. L. még EE. 1218a.

93 Politika 1264b.

94 Sztrabón: Geógraphika. XV. 1,65. Gondolat Könyvkiadó. 1977.

95 NE 1100b.

96 Arisztotelész: Rétorika 1411b. Telosz Kiadó. 1999.

megkérdőjelezzék és továbbgondolják, volt bátorságuk szembeszállni harmadikként a püthagoraszi hagyományokat kisajátító akusztatikusok és matematikusok mellett és részben ellenük.

Nem tudjuk, hogy kik ők! Nem tudjuk, de sejthetjük. A „**Metafiziká**”-ban ezt írja: „**mások ugyancsak ebből az iskolából**”, a „**Nikomakhoszi etika**”-ban pedig ezt olvashatjuk: „**vannak olyanok is, akik... Püthagorasz követői**”. Feltehetjük, különösen tanításuk tartalma alapján, hogy ezek a követők éppen ugyanazok, mint „**Ugyanezen iskola más tagjai**”, mint azok, akik a kategóriatáblázatot összeállították.

Róluk írja Arisztotelész, hogy: „**vannak olyanok, akik úgy vélik, hogy egyszerűen a viszonyosság az igazságos dolog. Csakhogy a viszonyosság nem egyeztethető össze sem a javak kiosztásában megnyilvánuló, sem pedig a kiigazító igazsággal...**, mert itt több ponton nincs meg az összhang, pl. ha egy vezető tisztviselő valakit megütött, ezért őt nem szabad visszatütni, viszont ha valaki egy vezető tisztviselőt megütött, akkor nemcsak hogy vissza kell neki adnia az ütést, hanem azon kívül meg is kell fenyíteni.”⁹⁷ S különben is nagy különbség van abban, hogy készakarva vagy pedig akarata ellenére tesz-e az ember valamit. **Hanem a csere céljából létrejövő társulásokban az igazságosságnak ez a fajtája tartja össze az embereket, ti. a viszonyosság, de az arányosságnak megfelelő viszonyosság, nem pedig az egyenlőségnek megfelelő.**”⁹⁸

A táblázat összeállítói sem nem akusztatikusok, sem nem matematikusok, vagyis hogy nem olyanok, akik számára a püthagoreizmus egyre inkább vallásos hitet és rítusokat gyakorló, zárt közösséget jelentett; s nem olyanok, akik a püthagoreizmust a matematizálásra (matematikára, csillagászatra, akusztikára) redukálták, ami végül is számmisztikába fulladt. Tagadhatatlan, hogy mindkét irányzat Püthagorasz ellentmondásokkal telített tanítását folytatták, annak egy-egy oldalát abszolutizálva. Velük szemben a „**mások**” is Püthagorasz tanítványai, akik a püthagoraszi filozófia azon oldalát építették tovább, amely a kereskedelmi érdekek elméleti kifejezései voltak. A püthagoreus kereskedői erénnyel szemben a négyszögletes erény a kereskedelemben szereplőknek, egyaránt az eladóknak és a vevőknek az erénye. Az „**arányosságnak megfelelő viszonyosság**” alapján álló, az árucseré elvén összetartó polgárok társadalmának mindennapi tapasztalatáról van szó. Őket képviselhették a „**mások**”.

A „MÁSOK” ÉS AZ ÖKONÓMIA

Egyes püthagoreusoknak ez a kereskedelemhez való kötöttsége semmiképpen sem kapcsolható sem az akusztatikusokhoz (gondoljunk csak „**Püthagorasz aranyversei**”-re), sem a matematikusokhoz. Lényegesebb, ha arra utalunk, hogy ellentétekből épül fel az az arkhécsomag, ami azután a létezés kiindulópontja és eleme. Az ellentéteesség pedig éppen az, ami az árucserét folytató társadalmakat, eladókat és vevőket szembefordítja, egybetartja és strukturálja, vagyis létezésüket meghatározza: „**az arányosság képletét nem akkor kell felállítanunk, mikor a két fél a cserét már végrehajtotta (mert így mind a két többlet az egyik végletnek jutna), hanem akkor, amikor mind a két fél a magáénak birtokában van. Így lesznek egyenlőkké és alkotnak egymással közösséget, mert ez az egyenlőség az ő esetükben megvalósulhat**”.⁹⁹ És legyen ez a konklúzió. „**Mert hiszen az állami közösség csak az arányos viszonyosság gyakorlásának alapján marad együtt... enélkül nem volna csere, márpedig a polgárság csak csere alapján maradhat együtt.**”¹⁰⁰ Ezért mondhatták a „**mások**”, hogy – miként korábban már idéztük – „**az ellentétek a létezők elvei**”.

Amikor Arisztotelész kiemeli, hogy „**vannak olyanok, akik úgy vélik, hogy egyszerűen a viszonyosság az igazságos dolog,**” akkor a továbbiakban nem azt vizsgálja és elemzi, hogy milyen ökonómiai viszonyok és folyamatok vannak a püthagoreus „**mások**” igazságfelfogása

⁹⁷ Hogy mindezek mögött, rejtetten a szabad-rabszolga viszony áll, az Arisztotelész számára többé-kevésbé nyilvánvaló, jobbra tudatos: „**az igazságos egy rabszolga számára, ha összehasonlítjuk egy szabad emberrel, nem ugyanaz, Hiszen ha egy rabszolga megüti egy szabad embert, akkor nem az az igazságos, hogy visszakapja az ütést, hanem az, hogy sokszorosan kapja vissza. Azonban a kölcsönösség is igazságos az arányosság szerint. Mert ahogyan a szabad ember – értékesebb lévén – a szolgához aránylik, úgy aránylik a tett viszonzása magához a tethez.**” (NE 1198a)

⁹⁸ NE 1132b. (Az én kiemelésem - EKO)

⁹⁹ NE 1133b.

¹⁰⁰ NE 1132b. (Az én kiemelésem - EKO)

és egyenlőség-pártisága mögött, hanem egyfelől megmutatja kiinduló pontjuk korlátozottságát, másrészt pedig felvázolja azokat a gazdasági feltételeket, amelyek alapján a püthagoreusok eszméje, az igazságon és az egyenlőségen alapuló társadalmi test egyáltalán létezhet. Ez legalább annyira a „mások” bírálata, mint amennyire eszményük vállalása és igazolása.

Érdekes az egyes kategóriapárok egymáshoz való kapcsolódására és az áruviszonyok összehasonlítására is kitérnünk.

„Az arányosság szerinti viszonzatszolgáltatást az átló irányában való összekötetés jellemzi; tegyük fel, hogy az építőmester α , a csizmadia β , a ház γ , a lábbeli δ . Mármost az építőmesternek meg kell kapnia a csizmadiától ennek a készítményét, neki viszont át kell adnia a magáét. Nos, csak akkor következik be ez az eset, amiről beszélünk, ha először is létrejön a javak arányos egyenlősége, s azután történik meg a kölcsönös ellenszolgáltatás. Ha nem e szerint az elv szerint járunk el, akkor a csereüzlet nem egyenlő és nem marad fenn; mert hiszen könnyen elképzelhető, hogy egyiknek a teljesítménye többet ér, mint a másiké, tehát ki kell őket egyenlíteni... Tehát mindazoknak a dolgoknak, amelyek közt csere lehetséges, valamiképpen egymással összehasonlíthatóknak kell lenniük. Erre a célra jelent meg a pénz, amely bizonyos értelemben a közép szerepét játssza”.¹⁰¹ Amikor az „arányosság szerinti viszonzatszolgáltatás” összefüggéseit vizsgálja Arisztotelész, akkor az felidézi bennünk a kategóriatáblázatnak azt a sajátosságát, amiről a táblázat struktúrájának elemzésekor úgy jellemeztünk, hogy annak egyik koordinációs elve az a „**keresztösszefüggés**”, amely a párba rendezett oppozíciók egymásba történő átmenetét írja le. Persze csak emlékeztet az egyik a másikra, de nem azonosak egymással: a logikájuk köti össze egyiket a másikkal, ebben az esetben az „**átlók**” összekötő szerepe ott is, itt is.

A „mások” táblázatának **filozófiai** elemzése és arisztotelészi **ökonómiai** jellemzése sokban egybeesik. Nem tudatosan, de az a logika, ami mozgatja az adásvétel szeplőit, az eladó és a vevő viszonyát, ugyanaz a logika mozgatja a táblázatot összeállító filozófust vagy filozófusokat: nem ismerték föl, de ugyanolyan értelemben módosították Püthagorasz hagyatékát és ugyanúgy művelték tudományukat, mint ahogyan a ókori árutermelés módosította a hagyományos viszonyokat és ahogyan az városi nemesség építette az általa vezetett polisztársadalmat. Itt az történik, amire Tóth Imre matematikai tanulmányában rámutat: *„elvileg a legkülönbözőbb természeti elemekből álló halmazok is bírhatnak ugyanazzal a belső struktúrával, azaz megtörténhet, hogy egymástól teljesen eltérő természetű elemek között is ugyanazok a csupán halmazukat jellemző relációk állnak fenn.”*¹⁰² Még inkább így lehet akkor, amikor **ugyanannak** a társadalmi testnek egyszer az ökonómiai csontvázának, egyszer pedig filozófiai idegrendszerének vázlatát vetjük egybe.

POLITIKAI HITVALLÁSUK

Nem tudjuk, hogy kik ők! Nem tudjuk, de sejtethjük. Beleszövődtek eszméikbe a kor antagonizmusai is.

A „**jobb-bal**” szembeállítás a korabeli gondolkodásban társadalmi jelentést is hordozott, összefügg az előrehaladással és a visszafejlődéssel. Plutarkhosz jegyzi meg: *„Mind a görögöknél, mind a barbároknál azt tanítják a misztériumokban és az áldozatbemutatók alkalmával, hogy két külön alapvető lénynek és egymással ellentétesen ható erőnek kell léteznie, amelyek közül az egyik jobb kéz felől, s előre vezet, a másik viszont megfordít és ismét visszaküld.”*¹⁰³ Olyan időszak ez, amikor a gyakorlat mutatta nap mint nap az „**előre vezető**” és a „**visszaküldő**” erők összecsapását. Szemük előtt dőltek meg hatalmas és erős birodalmak, a „**nagyok**” előtt győznek a „**kicsik**”, jönnek létre a poliszt meghaladó struktúrák és csapnak össze egymással, aminek eredményeképpen a vereséget szenvedett Athén Hellász díszévé válik, a macedón királyság által leverett Hellász pedig külső virágzással hellenizálta Indiáig és Egyiptomig az akkor ismert világot.

¹⁰¹ EN 1133a. Már a korai „**Eudémoszi etiká**”-ban megfogalmazta: *„A csekélyebb érdemű társ ellentétesre fordítja az arányt, és átlósan köti össze a tagokat.”* (EE 1242b.)

¹⁰² Tóth Imre: Matematika és gondolkodás. Valóság. 1963. 6. sz. 32. old.

¹⁰³ Idézi Bachofen: A sírszimbolika. In: Uő. A mítosz és az ősi társadalom. Gondolat Könyvkiadó. 1978. 39. old.

Ehhez adalékul szolgál az, amire Hornyánszky Gyula hívja föl a figyelmünket. Alkmaion B 4. fragmentuma így szól: „*azt mondják, hogy az egészséget az erőnek, a nedvességnek, a hidegnek, a melegnek, az édességnek s hasonlóknak egyenletessége tartja fenn: de ezek közül egynek az uralma betegséget okoz.*”¹⁰⁴ Mármost Hornyánszky rámutat, hogy Alkmaion „*képiesen, sőt talán a hasonló jelenségekben mélyebb összefüggést kereső értelmezéssel ισονομία = köztársaságról és μοναρχία-ról beszél, a mi az Alsó-Itáliában akkortájt dúló pártvillongások között politikai hitvallásnak is beillik.*”¹⁰⁵

Az egyenlőség az arisztotelészi politikaelmélet egyik alapfogalma. Az egyenlőség ökonómiai megalapozásáról így nyilatkozik: „*Hogy pedig a szükséglet valóban mint valami tartja össze az embereket, ez kitűnik abból, hogy ha két fél nem szorul egymásra..., akkor nem is lépnek egymással olyan csereviszonyba, mint mikor valaki másnak arra van szüksége, ami az egyik embernek magának van, pl. amikor megengedik a gabona kivitelét cserébe borért. Itt tehát kiegyenlítésre van szükség. A pénz pedig olyan számunkra, mint egy kezes a jövőbeli cserét illetően, hogyha jelenleg nincs is semmire szükségünk, mikor szükségünk lesz valamire, az illető dolgot megszerezhetjük... Szóval a pénz, mint mértékegység, egyenlőséget teremt azáltal, hogy mindent összemérhetővé tesz; mert sem a közösség nem jöhetne létre, ha nem volna csere, sem a csere, ha nem volna egyenlőség, sem az egyenlőség, ha nem volna összemérés.*”¹⁰⁶ Nem állíthatjuk, hogy az említett püthagoreus irányzat mindennek a tudatában lett volna, de azt igen, hogy a kereskedelemhez való gyakorlati kötődésükből levonhatták azt a következtetést, hogy az ισονομία lehetősége bennük, tevékenységükben alapozódik meg.

Ez a lehetőség persze még nem valóság, sőt a türannisz legalább ugyanebből a társadalmi bázisból nőtt ki. Politikailag a „*mások*” a demokratikus törekvések filozófiai kifejezői, mégpedig egy olyan korban, amikor keleten a vazallus-türannoszok uralkodtak, nyugaton pedig Megalé Hellasz szerte a „*korai*” türannoszokra hasonló hatalmi gépezetek jöttek létre.

A „*MÁSOK*” ÉS A TÖBBIEK

A „*mások*” kategóriatáblázata következetes, valóságos vagy képzetes ellentétekből áll. Sehoh sincsenek a táblázatban számok, még meghatározott számok közötti viszonyok sem. Ebben mindenképpen alapvető különbség van a hithű püthagoreusok és a táblázatkészítők között, mert azok közvetlenül a számokból vezették le vagy azokkal azonosították a létező formákat.

Láttuk, a mennyiségek esetében nem beszélhetünk ellentétességről. Konkrétabban: „*a szám részeinek nincs közös határuk, amin érintkezhetnének részei. Például ha öt a tíznek a része, semmi közös határon sem érintkezik az egyik öt a másik öttel, hanem szét vannak választva. És a három meg hét sem érintkezik közös határon. Általában a szám részeinél nem találsz közös határt, mindig szét vannak választva. Tehát a szám szétválasztott.*”¹⁰⁷ És máshol: „*A szám esetében azonban nem látjuk azt, hogy részei hogy részei egymáshoz képest bizonyos helyzetet foglalnak el, vagy hogy fekszenek valahol, vagy hogy mely részei érintkeznek egymással... Sokkal inkább mondhatjuk azt, hogy bizonyos sorrendben vannak.*”¹⁰⁸ A számok, a mennyisége nem állnak s nem állíthatók egymással ellentétbe!

Egyfelől az ellentétes kategóriákból és másfelől a számokból való kiindulás között olyannyira összeegyeztethetetlen szemléletbeli különbség van, ami félreérthetetlenül mutatja,

104 Alkmaion. B 4. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztól Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó 1992. (Az én kiemelésem – EKO)

105 Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates. Magyar Tudományos Akadémia. 1910. 54. old. Thomson is úgy látja, hogy „*Alkmaion kijelentette, hogy 'az egészség a különböző hatalmak – nedves és száraz, meleg és hideg, keserű és édes stb. – egyenlő mértékű élvezetéből áll (isonomia), mivel akár az egyik, akár a másik kizárólagos uralma (monarchia) betegségre vezet.' Itt leplezetlenül jelentkezik ennek a felfogásnak politikai jellege. A kizárólagos uralomra (monarchia) való hivatkozás valószínűleg a tyrannoszok uralmára céloz, mivel az ión dialektusban ezt a szót használták a tyrannisra, az egészség állapotát kifejező isonomia pedig a demokrácia jelszava volt.*” (Thomson: Aischylos és Athén. A dráma társadalmi eredetének vizsgálata. Gondolat Könyvkiadó. 1958. 210. old.). A szótár szerint az ισονομία egyenjogúság, demokrácia (jogegyenlőség); a μοναρχία egyeduralom, főparancsnokság (diktatúra)

106 EN 1133b.

107 Kategóriák. 4b,25-30.

108 Kategóriák. 5a,25-30.

hogy a táblakészítők az egyre jobban eluralkodó számmisztika elutasításaként dolgozták ki arkhé-felfogásukat. Itt nem a számok, hanem „*az ellentétek a létezők elvei*”¹⁰⁹ Ezzel ez az irányzat a püthagoreizmus **alapjáról** leválasztja a számmisztikát. Arisztotelész pedig már eleve kimondja, hogy a matematikai összefüggések, a számok és műveleteik nem tekinthetők alapelveknek, ebben a minőségben nem szerepelhetnek: „*Am a mozdulatlan – például a matematikai – princípiumok nem a szó szigorú értelmében vett princípiumok, jóllehet analogikusan így nevezzük őket. Hiszen itt is az a helyzet, hogy ha a princípium mozogna, a lehető legnagyobb mértékben megváltoznának mindazok, amit a princípiumok alapján bizonyítottunk.*”¹¹⁰ Ezt a felismerést tükrözi a püthagoreus táblázat is.

Hogy erről lehetett szó, más törekvések is mellette szólnak. Bizonyára a táblázat hatására és példájára megjelentek más táblázatok is. Feltehetjük, hogy céljuk hasonló lehetett, mint az eredetinek: a számmisztika elutasítása, s a püthagoreizmusnak új elvek alapján történő fölépítése. Csak későbbi forrásra támaszkodhatunk, de a koncepciója bizonyára korábbi eredetű. Nézzük, miként sikerült kísérletük!

A hagyományos püthagoreus irányzatok, amelyek átvették a táblázatkészítés vívmányát, az *αγαθον-χαρον*- (jó-rossz)-ból kiindulva építik föl világunkat. Velük szemben a püthagoreizmus **másik** irányzata nem ebből, hanem a *περας-απειρον*- (véges-végtelen)-ből indul ki. A „jó-rossz” oppozíció a hagyományos püthagoreus irányzatok mindenkor kiindulópontja, amelyet a kategóriatáblázat végére helyeztek el. Ez egyfelől a táblázat logikájából következik, de másfelől egyben értékítélet is a „jó-rossz”-ból való kiindulás felett.

PLUTARKHOSZ TÁBLÁZATA

Különbségükre jó példa az eredeti püthagoraszi szemlélet alapján átértelmezett kategóriatáblázat, amit Plutarkhosz rögzített: „*a jót az egynek, a határoltnak, a változatlanak, az egyenesnek, a páratlan számúnak, a négyszögnek, az egyenlőnek, a jobb oldalnak, a ragyogónak – a rosszat a kettőségeknek, a határtalannak, a változónak, a görbének, a páros számúnak, a téglalap alakúnak, az egyenlőtlennek, a bal oldalnak, a sötétnek határozták meg, s azt tartják, hogy ezek a lét alapelvei.*”¹¹¹ Táblázatba rendezve ezt kapjuk:

rossz-jó
kettős-egy
határtalan-határolt
változó-változatlan
görbe-egyenes
páros-páratlan
téglalap- négyzet
egyenlőtlen-egyenlő
bal oldal-jobb oldal
sötét-ragyogó

A két táblázat közötti különbség az első látásra nem számottevő. A plutarkhoszi táblázatban ott találjuk az **kettős-egy** és az **egyenlőtlen-egyenlő**, az arisztotelésziben az **egysok**, valamint a **hím-nő** kategóriapárokat, amelyek a másikból hiányoznak. Az egyenlőtlen-ség-egyenlőség társadalmi, illetve politikai értékítéletek beemelése a táblázatba. Hogy a táblázatnak ez az átértelmezése mikor történt, azt csak feltételezhetjük, valószínűsíthető, hogy Platón és Arisztotelész fölismeréseivel, mely szerint a polisban két, egymással szembenálló erőközpont létezik. Jelentősebb a táblázatok logikája közti különbség. „*másoknál*” az alapvető bal oldal helyett, a püthagoreizmus fő áramlataiban a jobb oldal lesz a meghatározó.

A bal-jobb megfordítását láttuk a máshol már említett püthagoreus λ , azaz $\lambda\mu\beta\delta\alpha$ (lambda) esetében is, a **bal** oldalon találjuk a női számokat, a párosakat, a kettőt és hatványait, a **jobb** oldalon pedig a férfi számokat, a páratlanokat, a hármat és hatványait. Hasonló logikát követ a püthagoreizmus rossz-jó etikai jelképe, az Υ , azaz az $\upsilon\pi\lambda\omicron\nu$ (üpszilon). Persius ezt írja róla:

¹⁰⁹ Met 986b.

¹¹⁰ EE 1222b.

¹¹¹ Plutarkhosz: Iszisz és Oszirisz. 48. Európa Könyvkiadó. 1986.

...az erény meredek, szűk ösvényét betűjének
jobb szárával eléd rajzolta Samosnak a bölcse.¹¹²

„Samosnak a bölcse”, azaz Püthagorasz. Az Y **bal** szára a bűn, **jobb** szára az erény ösvényére mutat, alsó szára pedig az ártatlan gyermeki kort jelképezi, amikor még a kiforratlan jellemű gyermek nem hajlik sem az egyik, a bűn, sem a másik, az erény irányába felé.

Itt a látszatok uralkodnak: ott van a jobb oldal, ahol a jobb kezem van; a bal oldal, pedig éppen a bal kezem irányába: BAL-JOBB.

Fontosabb talán annak a belátása, ami nem formailag, hanem tartalmilag választja el a két táblázatot.

A „mások” táblázatának kiinduló és minden továbbit meghatározó ellentétpárja az **objektív** véges-végtelen (határozott-határozatlan, határolt-határtalan), mint Arisztotelész maga hangsúlyozza: „az elemeket az anyag formájában tételezték”¹¹³ Ezzel szemben a hithű püthagoreusok rossz-jó ellentétpárja **szubjektív**, etikai, axológiai tartalmat ad valamennyi alája rendezett ellentétpárnak, legyenek azok emberi viszonyok vagy tárgyak viszonya, vagyis éppen úgy vonatkozhat ember-ember kapcsolatára, mint tárgyakéra, hogy azok az ember számára mennyiben értékesek vagy értéktelenek, fontosak illetve közömbösek, esetleg hasznosak vagy ártalmasok: az elemeket szubjektum formájában tételezték.

ÚJRA A „METAFIZIKÁ”-RÓL

Noha a „mások” hatása Arisztotelészre a „**Kategóriák**”-tól kezdve meghatározónak bizonyult, végül egy alapvető kérdésben elhatárolódik tőlük, és mintegy megalapozza Plutarkhosz fentebb bemutatott táblázat-változatát. Kiemeltük, hogy a „mások” kiindulópontja az objektív véges-végtelen, vagy ha egy lépcsővel lejjebb megyünk, akkor az egy-sok összefüggés, miközben a jó-rossz a táblázat végére kerül.

Ha akkor a „hithű platonistákat” elmarasztaltuk, most Arisztotelész megingására kell rámutatnunk. Nehezményezi, hogy a jó-rossz az egy-sokból levezetésre került, nem pedig a meghatározó kiindulópont: „A probléma abban rejlik, hogy az elvek közt van-e olyasmi, amit mi magánvaló jónak és a legfőbb jónak szeretünk nevezni, vagy nincs, hanem a jó valami későbbi eredetű. Ugy látszik ugyanis, hogy a régi mitologizáló filozófusok e tekintetben megegyeznek némely mostani gondolkodóval, akik nem tartják a jót elvnek, hanem azt tanítják, hogy a dolgok természetének előrehaladásával tűnt elő a jó és a szép. Ezt persze azért teszik fel így, hogy kikerüljék az igazi nehézséget, mely bekövetkezik, ha - mint némelyek szokták - az egyet elvnek fogják föl.”¹¹⁴ A mitologizáló filozófusok mellett megemlíti Phereküdeszt is, akinek filozófiájában „a mitikus felfogásmód a racionálissal elegyedik”.¹¹⁵ Arisztotelész tehát nem csupán a legfőbb jóban látja az elsődleges elvet, hanem azokat, akik a jó levezettségét vallják, egyben összemosza a mitologizáló filozófusokkal, méltatlanul diszkreditálja őket azzal, hogy a filozófia előtti filozófusok szintjére süllyednek le.

Közvetlenül a platonista Szpeuszippossal vitázik, de a szó tulajdonképpeni értelmében a „mások”-kal és korábbi önmagával. Önmagával is ellentétbe kerül, illetve e kérdésben világosan és érzékletesen megmutatkozik az arisztotelészi filozófia belső ellentmondásossága. Kiderül, hogy Plutarkhosz táblázata ennek az arisztotelészi megfontolásnak a szellemében, a „**Metafizika**” ismeretében készült.

Alapvető különbség van Arisztotelész fiatalkori etikai – „**Nagy etika**” és „**Eudemoszi etika**” -, valamint az érett művek sorába tartozó „**Nikomakhoszi etika**” között. A korai etikája, miként Heller Ágnes világosan kimutatja „**az etikatörténet egyetlen tisztán materiális értéketikája. Értéketikának csak azokat az etikákat nevezhetjük, melyekben az értékek – ebben az esetben az erények, objektívációk, célok – nem vezethetők le erkölcsön kívüli tényezőkből, méghozzá sem nem-erkölcsi, értékközömbös törekvésekből, sem pedig természeti diszpozíciókból.**”¹¹⁶ Ebből jogosan levonható az a következtetés, hogy „Arisztotelésznél nem

112 Persius: Szatírák. III,56-57. In: Persius és Iuvenalis: Szatírák. Európa Könyvkiadó. 1977.

113 Met 986b.

114 Met 1091a-b.

115 Met 1091a-b.

116 Heller Ágnes: Utószó. In: Arisztotelész: Eudemoszi etika. Nagy etika. 261. old.

csupán a legfőbb jó nincs 'valami másból' levezetve, de azok az abszolút értékek (erények) és relatív értékek (lehetőségek) sem, melyek a legfőbb jóhoz vezetnek."¹¹⁷

Egészen mást tapasztalunk, ha kézbe vesszük a „**Nikomakhoszi etika**”-t. Ott az értékekről, az erényekről nem mondható, hogy nem levezetés eredményei, hogy „*adva vannak*”. E munkájában, Szpeuszipposz meglátása pontos, a jó nem a kezdetekben adott, hanem egy fejlődési folyamat végeredményeként. S ha az „**Eudemoszi etika**”-ban csak érintőlegesen merül fel az áru-és pénzviszony,¹¹⁸ akkor azt látjuk, hogy a „**Nikomakhoszi etika**” centrumában az ökonómiai fejtegetések állnak. Hogy miért? Ha igaz, márpedig igaz, amit Heller Ágnes állít, hogy „*Az athéniak lényegében csak egyfajta életformát ismernek el hitelesen jónak: a polisz szolgálatának szentelt tevékeny életet*”,¹¹⁹ akkor a „**Nikomakhoszi etika**” arra ad választ, hogy az alap, amely az értékeket kikristályosítja és amely erényekben rögzül, nem más, ezt láttuk fentebb, mint a polisz létezését biztosító és a poliszközösséget összetartó gazdálkodás, a tevékenységek cseréje: „*Az erények tevékenységei tehát az eszközökkel függenek össze. Eszerint az erény, éppúgy, mint a lelki rosszaság, tőlünk függ.*”¹²⁰

Itt két, egymással homlok egyenesen szembenálló etikai szemlélettel van dolgunk: az egyik a semmiféle levezetésre nem szoruló, tisztán materiálisnak mondott érték-etika, amely a valami önmagában álló és önmagát igazoló legfőbb jóból indul ki, a másik pedig keresi azokat a tényleges materiális társadalmi feltételeket, amelyekből kiindulva eljuthatunk a legfőbb jóhoz, a polisz szolgálatához.

Arisztotelésznél a fiatalkori és az érett kori etikák között ilyen éles határ nincs, már a koraiakban is fel-felmerülnek az erények társadalmi-ökonómiai előfeltételei, míg a nagy összefoglalásban is előfordul, hogy az elemzések lázában ezek az előfeltételek a háttérbe kerülnek. A „**Metafizika**” a fiatalkori művek szemlélete melletti kiállításával ezt az ingadozást mondja fel.

HOVÁ TŰNTEK?

A filozófia történetének folyamatában a „*négyszögletes*” filozófusok erőfeszítései elenyésztek, elemeik bármennyire is idegenek voltak tőle, beleolvadtak a püthagoreizmus nagy masszájába. A filozófiatörténet-írás is jobbra elfelejtkezett róluk.

Ha Arisztotelész korában még közismertek lehettek, az i. sz. második századra ismeretük lényegében eltűnt. Ha egy koncepció alapelveit tekintve annyira különbözik másiktól, s ha egyetlen gondolata sem emlékeztet az eredetire, akkor érthető, hogy „*a*” püthagoreusok nem tartották magukénak, s noha sok mindent átvettek tőlük, igyekeztek nem emlékezni rájuk.

Ez lehet a magyarázata annak a kirívó esetnek, hogy Püthagorasz-életrajzában hallgat róluk Diogenész Laertiosz¹²¹ és Hermipposz is, a táblázatukat sem közlik. Plutarkhosz kivétel, de az eredeti táblázat átértelmezése arra mutat, hogy igazából ő sem értette meg a „*mások*” igazi mondanivalóját, sem azt, hogy a püthagoreizmus viszonylag önálló irányzatával van dolga. Ha valamelyik filozófiatörténész munkájában egyáltalán megemlíti, esetleg elemzi a táblázatot, mint Plutarkhosz is, úgy nem a püthagoreusok **különálló** iskolájának tulajdonítják azt, hanem mint az **általában vett** püthagoreizmus eredményét mutatják be.

A helyzet ilyen alakulása összefügg azzal, hogy Megalé Hellasz további fejlődésében azok a társadalmi erők, amelyek a demokrácia felé tájékozódtak, végleges vereséget szenvedtek, s ezzel megszűntek azok a szociális indítékok és ösztönzők, amelyek életre hívták és életben tartották irányzatukat. A poliszok többségében a türannoszok kerültek hatalomra.

Hogy ez a kor ideológiai életében így alakult, abban gyaníthatóan tetten érhető a korai filozófiatörténészek platonista részrehajlása is. Platón ugyan sokat merített a püthagoreizmusból, de keveset hivatkozott rájuk, többnyire hallgatólágonosan vesz át tőlük

117 Heller Ágnes: Utószó. 262. old.

118 Vö. EE. 1231b-1232a.

119 Heller Ágnes: Utószó. 257. old.

120 EN 1115a.

121 Diogenész Laertiosznál, némi jóindulattal, a táblázat egyes elemeire emlékeztető nagyon halvány utalást találunk (vö. DL VIII,1.)

eszméket.¹²² És Platónnál hiába is keressük e püthagoreus iskola kategóriatáblázatát, nyomát sem leljük. Miért? Talán azért, mert nem ismerte fel jelentőségét, vagy sokkal inkább azért, mert felismerte! Ezzel szemben Arisztotelész felismerte, elismerte és tudatosan továbbgondolta, számunkra megőrizte a „**Kategóriák**”-ban, a „**Metafiziká**”-ban és az arisztotelészi etikákban mindazt, amit ismerünk tanításukból, részben áttételesen, részben közvetlenül, táblázatuk és főbb jellemzőik alapján. Mindeközben képet kapunk Arisztotelész filozófiai fejlődéséről és annak fordulatairól is.

A filozófiatörténet-írásnak mindig figyelembe kell vennie, hogy egy-egy tétel mit jelentett szerzője és a szerző kora számára, mit jelentett a későbbi filozófiai fejlődésben, s hogy mit jelent napjaink filozófiai gondolkodásában. Mindezek elkülönítése és megvilágítása állt törekvésem középpontjában, de tudom, hogy eredményeim korlátosak és nem mindig eléggé megalapozottak. De hiszem, hogy jó irányban haladtam.

122Vö. Preszókratikusok. 319-320. old.